

Eski Türkçeden Irak (Türkmeneli) Türkçesi Ağızlarına Uzanan Söz Varlığı: Altunköprü Örneği

Vocabulary Extending from Old Turkic to the Dialects of Iraqi (Turkmeneli) Turkish: The Case of Altunköprü

Mehmet KAHYA*

Öz

Dil, bir topluluğun tarihini, kültürel birikimini ve toplumsal hafızasını yansıtan önemli bir yapıdır. Toplumun deneyimleri, değerleri ve dünya görüşü dil aracılığıyla biçimlenir ve kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu aktarımda en temel unsur ise dilin taşıyıcısı olan söz varlığıdır. Söz varlığı, yalnızca iletişim amacıyla kullanılan bir öğeler bütünü değil, aynı zamanda toplumun tarihsel hafızasını yansıtan bir yapıdır. Her bir kelime, ait olduğu topluluğun geçmişine dair izler taşır ve bu izler, dilin belleği olan söz varlığı aracılığıyla çözümlenebilir.

Türk toplulukları tarih boyunca geniş bir coğrafyada hareketlilik göstermiş; bu hareketlilik, Türk dilinin farklı coğrafyalarda çeşitlenmesine ve yerel lehçelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çeşitlilik, dilin tarihsel gelişimini anlamak açısından önemli veriler sunar. Bu süreci izleyebilmek için özellikle Eski Türkçe dönemine ait kaynaklara ve bu dönemde kullanılan dil özelliklerine başvurmak gereklidir.

Bu bağlamda, mevcut çalışmada detaylıca incelenen Altunköprü ağızı, belirgin ölçüde tarihsel nitelikler taşıyan seçkin bir ağız örneği olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu ağızda tespit edilen bazı sözcükler hem ses hem anlam açısından Eski Türkçedeki özgün biçimleriyle kayda değer benzerlikler sergilemektedir. Bu durum, Altunköprü ağızını, karşılaştırmalı tarihi dil araştırmaları ve etimolojik incelemeler bakımından son derece dikkate değer ve eşsiz bir örnek konumuna getirmektedir.

* Doktora Öğrencisi, mkhalis.kahiyah@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2522-9894, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi.

Altunköprü ağzında yer alan bu zengin veriler, yalnızca dilin tarihsel bir çözümleme aracı olarak değil, aynı zamanda çağdaş Türkçenin şekil bilgisi özelliklerinin izlerini sürmek açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim, bir dilin bugünkü karmaşık yapısını ve işleyişini tam anlamıyla kavramak, onun uzun tarihsel süreç içinde geçirdiği evreleri ve dönüşümleri derinlemesine anlamakla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, Altunköprü ağzına yönelik yapılacak titiz ve ayrıntılı çözümlemeler hem Türkçenin tarihsel gelişimini somut belgelerle ortaya koymak hem de çağdaş dil kullanımındaki bazı kelimelerin kökenini aydınlatarak dil bilim alanına değerli ve özgün katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arkaizm, Söz varlığı, Eski Türkçe, Altunköprü Merkez Ağzı, Türkmeneli Türkçesi

Abstract

Language serves as a profound reflection of a community's history, cultural heritage, and collective memory. It shapes a society's experiences, values, and worldview, while also acting as a bridge between generations. At the heart of this process lies the vocabulary, which functions not merely as a means of communication, but also as a living archive of historical memory. Each word embodies layers of meaning, carrying traces of the past and revealing insights into the cultural and historical background of its speakers.

Over the centuries, Turkic communities have migrated and interacted across vast geographic areas, a process that has fostered the diversification of the Turkic language and the emergence of distinct local dialects. This linguistic variation offers valuable material for tracing the historical evolution of the language. In order to follow this development with precision, it is essential to examine sources from the Old Turkic period and the linguistic characteristics preserved within them.

Within this framework, the Altunköprü dialect, which is the focus of the present study, emerges as a remarkable example that retains notable historical features. Several lexical items in this dialect exhibit strong similarities to their Old Turkic forms, both phonetically and semantically. This makes the dialect an important subject for comparative historical linguistics and detailed etymological investigation.

The wealth of data found in the Altunköprü dialect is therefore significant not only for historical linguistic analysis but also for identifying morphological patterns that persist in modern Turkish. By documenting and interpreting such features, researchers can provide concrete evidence of Turkish's historical development while also shedding light on the origins and transformations of certain contemporary words. In this way, the dialect contributes original and enduring insights to the broader field of linguistic scholarship.

Keywords: Archaism, Vocabulary, Old Turkic, Altunköprü Central Dialect, Turkmeneli Turkish

Giriş

Söz varlığı terimi, Almandaki “wortbestand” teriminden çevrilerek ilk kez Doğan Aksan tarafından kullanılmıştır. Aksan’ın dilin söz varlığına yönelik yaklaşımı, bir dilin yalnızca kelimelerini değil, aynı zamanda deyimleri, kalıp ifadeleri, ata sözlerini, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarını da içeren bir bütün olarak ele almaktadır (2004: 7). Bu bağlamda, söz varlığı kavramı, dilin zenginliğini sadece sözcüklerle sınırlamayan, aynı zamanda dilin kültürel, tarihsel ve anlamsal boyutlarını içeren geniş bir perspektife işaret etmektedir.

TDK Türkçe Sözlük’te söz varlığı “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” şeklinde açıklanmaktadır (2011: 2158). Karatay göre söz varlığı, dildeki seslerin birbirine ulanması, eklenmesi sonucu elde edilen anlamlı birimlerin toplamıdır (2019: 227). Söz varlığı, bir dilin sözlüksel birimlerinin ve sözlükçesinin tümü; sözlüksel birimlerin oluşturduğu açık dizgedir (İmer, Kocaman ve Özsoy 2011: 233).

İlgili alan yazın incelendiğinde söz varlığı kavramının “kelime hazinesi, kelime serveti, kelime dağarcığı, sözcük varlığı, sözcük dağarcığı, sözcük serveti, sözcük gömüsü, vokabüler, kelime kadrosu vb.” sıklıkla tercih edildiği gözlemlenmektedir (Banguoğlu 1986: 141; Hatiboğlu 1972: 56; Hengirmen 1980: 134; Karaağaç 2013: 745; Korkmaz 1992: 100). Yalnız, bu terimlerin hiçbiri, söz varlığını doğrudan ifade etmez. Söz varlığı, neredeyse tamamı benzer anlam taşıyan bu kavramları içeren en geniş kapsamlı terimdir (Baş 2006: 103).

Dil bilimde Arkaizm (Eskicilik)

Dil biliminde geçmişin izlerini taşıyan dilsel unsurlara verilen arkaizm adlandırması, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli boyutlarda ele alınmıştır. Güncel Türkçe Sözlük bu durumu “kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği” olarak tanımlarken; Ayverdi biçim, yapı ve üslup düzeyinde, ait olduğu dönemden daha eski çağlara özgü özelliklerin yeni metinlerde bilinçli biçimde uygulanması ya da öykünülmesi olarak tanımlar (2010: 67). Vardar, bu kavramı “eski biçim” olarak adlandırarak “kullanımdan kalkmış sözcükler, dil bilgisel yapılar veya benzeri olgular” şeklinde betimler (1980: 76).

Korkmaz ise bu olguyu dört ana başlık altında inceler:

1. Eski: Geçmiş döneme ait, köhneleşmiş veya kalıntı niteliğindeki unsurlar.
2. Eskicilik: Geçmişe bağlılık göstererek günümüz kullanımından düşmüş sözcükleri veya bunların eski biçimlerini yeğleme eğilimi; kalıntı sözcükleri kullanma.
3. Eskilik: Dilin geçmiş dönemlerine ait olup günümüz yazı ve konuşma dilinde kullanım dışı kalmış sözcükler, deyimler ve dil bilgisel yapılar.
4. Eski kelime: Güncel dilde artık yer bulamayan veyahut özgün biçimiyle sürdürülen sözcükler; bir diğer deyişle arkaik sözcük ya da kalıntı hâlindeki sözcükler (Korkmaz 1992: 55).

Ölmez'e göre arkaizm (eskilik); bir diyalekte, Eski Türkçeye karşılaştırıldığında diğer Türk lehçelerinde bulunmayan bazı ses ve yapı özelliklerinin, söz varlığına ait kimi biçimlerle birlikte Eski Türkçeye benzer şekilde günümüzde de yaşamayı ve kullanılmayı sürdürmekte oluşunu ifade etmektedir (2003: 136). İmer vd. ise tarihsel süreçte işlev görmüş fakat günümüz dil kullanımında yer almayan sözcük ve dil bilgisi yapılarını "eskilik biçim" kavramıyla tanımlamaktadır (2011: 118).

Irak (Türkmeneli) Türkçesi ağızları, taşıdığı eskilik öğeler bakımından dil bilimi araştırmalarında eşsiz bir hazine niteliğindedir. Bu ağızlar, dil araştırmaları açısından kritik bir öneme sahiptir; çünkü ağızlarda görülen birçok ses ve biçim özelliği yazı dilinde yer almamaktadır. Bu durum, bazı seslerin, biçimlerin ve sözcüklerin yazı dilinden çok ağızlarda yaşatılmasının, Türkçenin zenginliği açısından değerli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Altunköprü ağızında, yazı dilinde artık yer almayan birçok eski sözcüğün kullanımda kalmaya devam ettiği görülmektedir. Bu ağızda rastlanan eskilicilik unsurları, büyük ölçüde Eski Türkçedeki biçim ve anlamlarını koruyarak günümüze ulaşmıştır. Bazı sözcüklerin zaman içinde biçimsel ya da anlamsal değişimlere uğradığı dikkati çekmekle birlikte, çok sayıda sözcüğün ilk anlamıyla birlikte kullanılmayı sürdürdüğü de gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra kimi sözcüklerin Eski Türkçedeki temel anlamlarını korurken yöreye özgü yeni anlamlar kazandığı da tespit edilmiştir.

Türkmeneli Türkçesinin Coğrafi ve Dilsel Konumu

Kerkük iline bağlı Altunköprü nahiyesi, Irak'ta Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim bölgelerinden biridir. Altunköprü ağızı Türkmeneli Türkçesinin bir parçası olup Türkmeneli Türkçesi ise Türkçenin Azeri sahasına dâhil edilmektedir. Azeri sahası dil coğrafyası bakımından doğu Anadolu, güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı, Kerkük ve Irak-Suriye bölgelerini içine alır (Ergin 1971: 6-8).

Türkmeneli Türkçesi, yaklaşık üç buçuk milyon kişi tarafından konuşulmaktadır ve bunların arasında belirli ağız farklılıkları bulunmaktadır. Türkmeneli Türkçesi, temelde iki ana gruba ayrılmakta olup bu gruplar arasında da çeşitli farklılıklar gözlemlenmektedir. Batı Oğuz diyalektleri, Anadolu ve Kuzey Azerbaycan sınırları dışında, Güney Azerbaycan Türkçesinin çeşitli varyantlarıyla İran'ın Hamedan şehrinin kuzeyinden başlayarak kuzeybatıya doğru Urumiye ve Hoy üzerinden Türkiye'nin Nahçıvan sınırına kadar uzanmaktadır. Oğuz Türkçesinin Irak varyantları ise Suriye sınırına yakın, Türkiye sınırına 80 km mesafedeki Türkmen şehri Telâfer'den başlayarak Bağdat'ın güneydoğusundaki Bedre bölgesine kadar, özellikle Kerkük olmak üzere ülkenin kuzeydoğusunda ve merkezî bölgelerinde dağınık olarak konuşulmaktadır. Bu şerit, kuzeyde Türkiye, batıda Dicle Nehri, doğuda İran sınırı ile sınırlanmıştır. Doğudan kuzeybatıya doğru uzanan Kerkük, Musul, Telâfer hattı, Türkiye'nin güneydoğusundaki Irak Türkmen kuşağını oluşturur. Bu kuşak, Bayır-Bucak Türkmenleri aracılığıyla kesintili olsa da Türkiye'nin en batısına doğru uzanmaktadır (Eker 2008: 94-95).

İran'ın Güney Azerbaycan, Tahran, Sava bölgesi ağızları ve Türkiye'nin Urfa, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep ağızlarıyla büyük benzerlikler gösteren Türkmeneli Türkçesi ağızları "ı" sesinin "-v-"ye ve "-y-" ye dönüşmesi bakımından başlıca iki gruba

ayrılmaktadır. Kerkük, Erbil, Mendeli, Hanekin, Kazaniye ağzı “-v-” grubunu (gëldüv, ëlüv); Telafer, Altunköprü, Duz-Hurmatu, Taze-Hurmatu, Kifri, Beşir, Emirli ağızları ise “-y-” grubunu (eliy, geldiy) oluşturmaktadır (Buluç 2007: 109-118).

Doğu Oğuz Grubunun güney kanadında konumlanan Türkmeneli Türkçesi, kendine özgü fonetik ve morfolojik özellikleriyle dikkat çekerek Eski Türkçenin birçok ögesini günümüze taşımaktadır. Bu bağlamda, Eski Türkçe ile ilişkili ağızların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türk dilinin tarihsel gelişimini anlamada temel bir öneme sahiptir. Orhun kıyısına dikilen ve runik alfabeye yazılmış olan Orhun Yazıtları (Ergin 2011: XVI), Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleri olması bakımından, dil araştırmalarında başvurulacak başlıca kaynakların başında gelmektedir. Yazıtlarda yer alan söz varlığının çağdaş ağızlarla karşılaştırılması, kimi sözcüklerin anlam ve biçim açısından geçirdiği değişim süreçlerini takip edebilme olanağı sunmaktadır. Benzer şekilde Eski Uygur Türkçesi metinlerinde gözlemlenen sözcük yapıları ile ses özellikleri, özellikle dinî ve kültürel metinlerde korunan arkaik öğelerin ağızlardaki izlerini sürmeye yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Dîvânü Lugâtî't-Türk, söz varlığı ve ağız çeşitliliği açısından büyük bir zenginlik sunmakta; özellikle dönemin lehçeleriyle ilgili verdiği örneklerle çağdaş ağızlarla karşılaştırmalı çözümlemelere olanak tanımaktadır. Aynı şekilde Kutadgu Bilig de hem sözlük hem de biçim bilimsel açıdan dönemin dil yapısını yansıtmakta, dilsel değişim süreçlerini daha geniş bir tarihsel bağlama yerleştirmek açısından önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Bu tür tarihî metinlerle çağdaş ağızların karşılaştırılması, yalnızca dilin evrimine değil, söz varlığındaki sürekliliğe ve ağızlar aracılığıyla korunagelen arkaik unsurların tespitine de ışık tutmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, Altunköprü ağızındaki söz varlığını sistemli bir dil bilimsel inceleme ile ele alarak bu ağzın en eski Türk metinleriyle etimolojik bağlarını belgelemektir. İncelenen sözcüklerin tespiti için doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu bağlamda Altunköprü ağzı için “Irak Türkmen Türkçesi-Altunköprü Merkez Ağzından Derlemeler” adlı tezin metin ve sözlük bölümleri temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü” ve “Kerkük Merkez Ağızlarının Diğer Irak Türk Ağızlarıyla Karşılaştırmalı Ses Bilgisi” çalışmalarındaki bölgesel etiketler aracılığıyla Altunköprü’ye özgü sözcükler belirlenmiştir. Sözcüklerin ilk kez hangi bağlamlarda kullanıldığını tespit edebilmek amacıyla Ergin, Tekin ve Orkun’un Orhun Yazıtları üzerine yaptığı çalışmalardan yararlanılmış; ayrıca Dîvânü Lugâtî't-Türk ile Kutadgu Bilig’de geçen biçimlere de yer verilmiştir. Sözcüklerin kökenini ortaya koymak için ise Clauson, Gülensoy, Eren ve Tietze’nin etimolojik sözlükleri temel başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda, Eski Türkçeden Altunköprü ağzına uzanan tarihî süreklilik içinde yer alan söz varlığı ortaya konulmuştur. Burada Eski Türkçeden kasıt, Orhun, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemleridir.

Eski Türkçe terimi, tarihî lehçe sınıflandırmalarında genellikle 6-10. yüzyıllar arasındaki Köktürk ve Eski Uygur Türkçesini ifade etmek için kullanılmıştır; bu dönemi İslamiyet öncesi olarak tanımlayanlar, sonrası için Orta Türkçe kavramını tercih

etmiştir (Ata 2011: 27-29; Caferoğlu 1984: 51-52; Sertkaya 2012: 85-86). Clauson, Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe kapsamında değerlendirmiş; ancak Atebetü'l-Hakayık'ta Moğolca kökenli sözcüklerin bulunmasını gerekçe göstererek bu eseri kapsam dışı bırakmış, buna karşın Divânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'i Eski Türkçeye dâhil etmiştir (1972: xx). Ayrıca, Doerfer Eski Türkçeyi Doğu ve Batı lehçeleri olarak sınıflandırmış, Karahanlı Türkçesini Eski Batı Türkçesi dâhilinde değerlendirmiştir (Ağca 2009: 7). Erdal ise Eski Türkçeyi üç döneme ayırmış ve Kutadgu Bilig ile Divânu Lugâti't-Türk eserlerini Eski Türkçe içinde değerlendirmiştir (2004: 8). Çalışmalar, Maniheizt-Budist ve İslami ilk Türkçe metinlerin büyük ölçüde ses ve dil özellikleri bakımından benzer olduğunu ve 11-12. yüzyıl metinlerinin de Eski Türkçe kapsamına alınabileceğini göstermektedir (Ağca 2009: 44). Sonuç olarak bu çalışma, Eski Türkçe dönemini Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesiyle sınırlı tutmakta; Clauson ve Erdal'ın yaklaşımına uygun biçimde, Atebetü'l-Hakayık ile ilk Kur'an tercümelerini bu dönemin dışında değerlendirmektedir. Bu nedenle taranan kaynaklarda ölçünlü Türkiye Türkçesinde yer almayan “ämçäk”, “apar-” ve “adalı” gibi sözcükler, Orta Türkçe dönemine ait olmaları nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bulgular

Tespit edilen sözcükler, sözlük bilim ilkelerine uygun olarak alfabetik biçimde sıralanmış; değerlendirmelerde anlam özellikleri esas alınmakla birlikte, büyük ölçüde etimolojik çözümlemelere de yer verilmiştir. Bazı tartışmalı örneklerde ise etimolojiye daha ayrıntılı biçimde odaklanılmıştır. Ayrıca, yöre ağzında anlam olaylarına uğrayan sözcüklerin taşıdığı anlam farklılıkları açık biçimde belirtilmiştir.

Bu noktada bazı hususların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. “Irak Türkmen Türkçesi-Altunköprü Merkez Ağzından Derlemeler” adlı çalışmada sunulan etimolojik açıklamaların bir kısmı, alanın temel kaynaklarıyla açıkça çelişmektedir. Bu durum, yalnızca yöntemsel eksiklikleri değil, aynı zamanda bilimsel denetim süreçlerine dair ciddi soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Öncelikle “atar-” eyleminin Arapça kökenli olarak gösterilmesi (Othman 2021: 90), kaynak incelemesi açısından ciddi bir hata teşkil etmektedir. Sözcük, Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren tanıklanan bir kullanım geçmişine sahiptir (Clauson 1972: 81-82; Wilkens 2021: 21). Bu tür bir örnekte, köken tayini yapılırken tarihsel belgeler göz ardı edilmiş, dilin art süremliliği gelişimi dikkate alınmamıştır.

Benzer şekilde, “ar” sözcüğünün < Farsça “ar” (Othman 2021: 91) biçiminde değerlendirilmesi, mevcut verilerle bağdaşmamaktadır. Sözcüğün arık-arık biçimi Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi kaynaklarında “sulama kanalı, ark” anlamında yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca, Divânu Lugâti't-Türk'te “ırmak” anlamı da kayıtlıdır (Wilkens 2021: 62; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 31). Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde arık'ın yanı sıra ark biçimi de belgelenmiştir (Clauson 1972: 214). Bu bağlamda yapılan kökenlendirme, hem kronolojik hem de bağlamsal açıdan yetersizdir.

“awadan” sözcüğüne ilişkin açıklamada ise Farsça kökenli bileşik yapının, Türkçe eklerle oluşturulmuş gibi gösterilmesi metodolojik bir hata örneğidir (Othman 2021:

92). Söz konusu sözcük, < Farsça ābādān > āvādān biçiminde açıkça kökenlenmektedir (Tietze 2016a Cilt 1: 486). Türkçe + Arapça yapısı gibi sunulan analiz, sözcükte yer alan +dān biçimindeki unsur, Farsça bir eki olup Türkçedeki +DAn ayrılma hâli ekiyle karıştırılmamalıdır.

Aynı şekilde “bayram” sözcüğü Arapça kökenli olarak verilmiştir (Othman 2021: 93). Oysa bu sözcüğün etimolojik yapısı hâlâ tartışmalıdır. Literatürde Farsça veya Türkçe kökenli olduğu yönünde farklı görüşler mevcuttur. Clauson, sözcüğün kökenini İrani bir alıntı olarak değerlendirmektedir (1972: 308). Eren ise Doerfer ve Sevortyan’ın bu sözcüğün Türkçe kökenli olduğu yönündeki görüşlerine atıf yapmakla birlikte, kendi değerlendirmesinde sözcüğün kökeninin kesin olarak belirlenemeyeceğini ifade etmektedir (1999: 45). Ayrıca Argunşah ve Güner sözcüğün Türkçe olduğunu belirtmektedir (2008: 5-6). Ancak sözcüğün, Arapça kökenli olduğuna dair literatürde destekleyici bir bulguya ya da genel kabul gören bir görüşe rastlanmamaktadır

“bıkere” örneğinde de benzer bir metodolojik tutarsızlık göze çarpmaktadır (Othman 2021: 94). Arapça kökenli bir sözcük olduğu belirtilmiş, ancak sözcüğün başındaki Türkçe kökenli bu > bı unsurunun kökeni sorgulanmamıştır. Aynı çalışmada “awadan” örneğinde yapı çözümlemesine gidilmişken burada bu yöntemden kaçınılması, değerlendirme standardındaki tutarsızlığı göstermektedir.

İlgili çalışmada “dnm” sözcüğünün Arapça kökenli “arazi ölçüsü” biçiminde gösterilmesi (Othman 2021: 98), açıkça denetlenmemiş bir bilgidir. Sözcüğün Türkçedeki biçimleniş süreci ve terimleşme tarihi göz önünde bulundurulmadan yapılan bu tür etiketlemeler, etimoloji disiplininin temel ilkelerini ihlâl etmektedir.

Son olarak “gurç/gırc” sözcüğünün Arapça kökenli olarak “sağlam durmak” anlamında değerlendirilmesi (Othman 2021: 103), dil bilimsel ve ses bilimsel açıdan ciddi sorunlar barındırmaktadır. Arapça ses sisteminde /g/ foneminin yer almaması, bu sözcüğün Arapça kökenli olamayacağının başlıca göstergelerindendir. Buna rağmen bu tür bir etimolojik öneride bulunulması, temel ses bilgisi ilkeleriyle çelişmekte ve köken araştırmasında dikkat edilmesi gereken fonetik uygunluk ilkesinin ihlali anlamına gelmektedir. Ayrıca söz konusu sözcüğün, Türkmeneli ağızlarında yerel olarak üretildiğine veya Türkçedeki diğer yapılarla ilişkilendirilebileceğine dair bulgular varken, doğrudan ve yalnızca Arapça kökenli gösterilmesi, bilimsel bağlamda gerekçelendirilmemiş tek yönlü bir yorum niteliğindedir.

acığ-âcuğ: Hiddet, gazap, öfke, üzüntü (Hürmüzlü 2013: 56).

EUTS’de acığ maddesinde sözcüğe şu anlamlar verilmektedir: 1.Öfke, kızma, şiddet 2. Acı, ızdırap 3. Ekşi, acımtırak 4. Hediye, armağan (Caferoğlu 1993: 2). İlgili sözcük Altunköprü ağızında Eski Türkçe ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Sözcük, 3. ve 4. Anlamlar dışında bütün anlamlarla aynı anlam kavramı alanını paylaşmaktadır. 3. Anlam ise ecci maddesinde ele alınmış ve fono-semantik ayrışmayla bugüne kadar anlamını koruduğu gözlemlenmiştir.

âğu: Zehir (Hürmüzlü 2013: 58).

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te sözcük âğu biçiminde ve “zehir” anlamıyla belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 43).

älma: Elma (Hürmüzlü 2013: 60).

Clauson, EDPT yapıtında elma sözcüğünü “alma” şeklinde belgelemiştir (1972: 146). Elma, Dîvânu Lugâtî't-Türk'te alımla ve alma şeklinde tanıklanır. Kâşgarlı'ya göre Doğu Türkleri almıla biçimini kullanırken, Batı Türkleri (Oğuzlar) ise alımla yerine alma biçimini kullanırlar (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 65).

ältun: Altın (Othman 2021: 26).

İlk kez Kül Tigin yazıtında tanıklanan altın sözcüğü Türk dili tarihi boyunca altın şeklini korumaktadır (Clauson 1972: 131).

âş: Yemek (Othman 2021: 91).

Eski Türkçede “yemek, yiyecek, aş” (Ölmez 2012: 308) şeklinde kullanılan sözcük, Altunköprü ağzında da tarihsel söylemdeki anlamsal yüküyle birlikte korunmuştur. Ayrıca söz başı /a/ sesinin uzunluk değerini koruması (Tekin 1995: 172), Eski Türkçeye özgü ses bilimsel niteliklerinin Altunköprü ağzında da yaşatıldığını göstermektedir.

âşağa: Aşağı (Othman 2021: 91).

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te “aşak” sözcüğü, “dağ eteği” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 31). Gülensoy, “aşağı” sözcüğünün kökenini aşağı<aşağa<aşak+a biçiminde etimolojik olarak çözümlemiştir (2007: 84). Bu çözümleme esas alındığında, yönelme hâli ekindeki /a/ sesinin korunması, söz konusu biçimin Eski Türkçeye olan yapısal sürekliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

âyâz: Bulutsuz açık hava (Hürmüzlü 2013: 64).

“Ayaz” sözcüğüne Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden itibaren çeşitli metinlerde tanıklanır. Eski Uygurca metinlerde bu sözcük, “gökyüzü, sema; bulutsuz, berrak, açık (hava) anlamlarında kullanılmıştır. Dîvânu Lugâtî't-Türk'te ise “ayas” biçimiyle, aynı anlam alanında yer alır. Bozkır yaşamının tipik özelliği olan bulutsuz kış günlerinin aşırı soğukla ilişkilendirilmesi nedeniyle, zamanla bu sözcük “çok soğuk” anlamını da kazanmıştır (Clauson 1972: 276; Wilkens 2021: 87; Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 61; Salar 2025).

âyır-: Terslemek, azarlamak (Hürmüzlü 2013: 65).

Aykır- eylemi, Eski Türkçede “bağırmaq, haykırmak” anlamlarında belgelenmiştir (Gülensoy 2007: 407). Altunköprü ağzında da bu eylem, tarihî kullanımına yakın bir biçimde anlamsal bütünlüğünü büyük ölçüde koruyarak kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle her iki dönemdeki kullanımı da benzer anlamsal imgelere ve ifade değerlerine sahiptir. Nitekim “bağırmaq” ve “haykırmak” eylemleri, bağlamına göre terslemek veya azarlamak gibi anlam genişlemeleriyle de ilişkilendirilebilmektedir. Altunköprü ağzında, ölçünlü Türkiye Türkçesinin aksine söz başı /h/ sesinin türememesi, eskicil bir ses özelliğinin korunması bakımından dikkate değerdir.

batman: 15,396 kilogram ağırlığında kullanılan bir tartı birimi (Hürmüzlü 2013: 84).

Bat- kökünden türeyen bu sözcük, Eski Türkçe döneminden itibaren “ağırlık birimi” anlamında kullanılmıştır. Clauson, bu terimin erken dönem metinlerde hem

sıvılar hem de katılar için geçerli olduğunu belirtmekte; kullanım bağlamları dikkate alındığında ise çok büyük bir ağırlık birimini ifade etmediği sonucuna varmaktadır (1972: 305-306).

bayna-: Horoz ötmesi (Hürmüzlü 2013: 84).

Türk dilinin tarihî gelişim süreci içerisinde bu sözcüğe ilk kez Dîvânu Lugâti't-Türk'te bağ biçimiyle “ağlayış, ağlama sesi” anlamlarında rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 573). Aynı eserde, bu sözcüğün türevlenmiş fonetik varyantları da yer almakta olup bağ-ra- “bağırma”, bağ-ra-ş “gürlemek” ve bağ-ra-t- “ses çıkarttırmak, bağtırmak” biçimlerinde kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 762). Bağ gövdesi üzerine kurulu olan ve bağ-la- biçiminin varyantları niteliğindeki ban-na- ve bay-na- eylemleri, Türkiye Türkçesi yazı dilinden düşmüş olmakla birlikte, Türkmeneli Türkçesi ağızlarında varlığını sürdüren arkaik leksik birimlerdir. Bu yapıların, Harezmi Türkçesindeki “öt-” (horoz sesi çıkarmak) anlamı ile ilişkilendirilebilmesi, onların yalnızca biçimsel değil, anlamsal açıdan da tarihi nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu anlam genişlemesi muhtemelen, horozların sabah ezanı vakitlerinde ötme davranışıyla kurulan kültürel çağrışımlar doğrultusunda şekillenmiştir (Saatçi 2020: 423-426).

bēg: Bey, efendi (Othman 2021: 93).

Beg sözcüğüne ilk olarak Orhun Yazıtları'nda “bir kabilenin ya da boyun başı, lideri” anlamında tanıklık edilmektedir (Tekin 1998: 34). Bey sözcüğü, Eski Türkçedeki bēg biçiminden türemiştir. Bununla birlikte Clauson, sözcüğün kökeninin muhtemelen Çince po “yüzbaşı” anlamındaki sözcüğe dayanabileceğini ileri sürmektedir (1972: 322-323). Eski Uygurca sözlüklerinde ise söz konusu sözcüğün Eski Türkçedeki biçimiyle yer aldığı görülmektedir (Wilkens 2021: 154; Caferoğlu 1968: 37). Diğer taraftan Tietze ve Gülensoy, sözcüğün kökenini doğrudan Eski Türkçeye dayandırarak sözcüğü “bēg” biçiminde kaydetmiştir (2016a Cilt 1: 633; 2007: 125). Ayrıca Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler başlıklı çalışmada da sözcüğe bēg biçiminde yer verilmiş; bu bağlamda sözcükteki /e/ sesinin, Türkçenin erken dönemlerinden itibaren süregelen birincil uzun ünlü özelliğini muhafaza ettiği belirlenmiştir (Tekin 1995: 180).

bēzeg¹: Süs, ziynet, ziynet eşyası (Hürmüzlü 2013: 89).

Sözcüğe ilk olarak Dîvânu Lugâti't-Türk'te bezek biçimiyle, “bezek, nakış, süsleme” anlamında rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2016: 584). Clauson, beze-k eylemini bedze- < bediz + e biçiminde etimolojik olarak açıklamaktadır (1972: 390-391). Gülensoy ise bu eylemi bez-e-k [< bediz + ek] biçiminde çözümlemekte ve kökenini bu doğrultuda vermektedir (2007: 137). Ayrıca, Gülensoy'un sözlüğünde bezek (2) biçimiyle “bayram, şenlik, donanma, resmi eğlence” anlamında ayrı bir madde olarak da yer almaktadır (2007: 138).

biş-: Pişmek (Othman 2021: 94).

Tietze ve Gülensoy, söz konusu eylemin Eski Türkçedeki biş- eylem kökünden türediğini ve yalnızca biçimsel olarak gelişim gösterdiğini belirtmişlerdir (2016a Cilt

1 Altunköprü ağzında ayrıca bēzet- ve bēzen- eylemleri de yer almaktadır. Her ne kadar bu sözcükler çalışmaya dâhil edilmemiş olsa da kökenlerinin aynı olması nedeniyle burada kısaca anılmaları yerinde olacaktır.

1: 734; 2007: 698). Altunköprü ağzında söz başı birincil /b/ ünsüzü, ölçünlü Türkiye Türkçesinin aksine tonluluğunu koruyarak tarihî süreklilik göstermektedir.

bulağ: Pınar, kaynak, göz (Hürmüzlü 2013: 94).

Bula sözcüğüne Eski Türkçe metinlerde, özellikle Uygur dönemine ait belgelerde, “kaynak, su kaynağı” anlamıyla rastlanmaktadır (Clauson 1972: 336; Caferoğlu 1968: 52).

cıngılda-: Çınlamak, acayip ses çıkarmak (Hürmüzlü 2013: 102).

Cıngılda- eylemi, temel olarak çın- ya da cıngra- gibi ses yansımalı eylemlerle bağlantılıdır. Gülensoy’a göre bu tür eylemlerin kökeninde, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te de geçen “cıngra-” (çınla- < çın) biçimi yer alır (2007: 238). Bu yapı, zamanla türevlenmiş ve türeme sırasında seslerin türdeşliği korunarak yeni eylemler oluşturulmuştur. Cıngılda-, burada cıngra- gövdesine -ıl- ve ardından -DA- eklerinin gelmesiyle oluşmuştur. Bu türevde dikkat çeken art damaksıl genizsil /n/sesinin /n/ ve /g/ ünsüzüne dönüşmesidir. Altunköprü ağzında bu sözcükte yer alan art damaksıl genizsil ünsüz /n/, zamanla /n/ ve /g/ olmak üzere iki ayrı ünsüze çözünmüş ve sözcükte ng biçiminde yüzeyde belirginleşmiştir. Bu tür bir çözünme yani /n/ > /n/ + /g/ dönüşümü, Türk ağızlarında oldukça sık rastlanan bir fonetik süreçtir (Karahana 1996: 23-24). Bu durumun nedeni, muhtemelen /n/ sesinin artikülasyonunda hem damak hem de geniz bölgesinin eş zamanlı olarak devrede olmasıyla açıklanabilir. Bu tür bileşik bir artikülasyon, bazı ağızlarda zamanla belirsizleşmiş veya zor algılanır hâle gelmiş olabilir. Bunun sonucunda dilde artikülasyon kolaylığı sağlamak ya da işitsel ayrımı netleştirmek amacıyla bu sesin iki ayrı ünsüze /n/ ve /g/ çözünerek ayrışması gerçekleşmiş olabilir. Bu tür ayrışma, özellikle cıngılda- ve dongız gibi sözcüklerde gözlemlenmiş olup Altunköprü ağzına özgü fonetik bir özellik olarak sistematikleşmiştir.

çbn: Sinek (Hürmüzlü 2013: 114).

Tarihî Türk yazı dillerinde bu sözcüğe ilk olarak Karahanlı Türkçesi dönemini yansıtan yapıtlardan biri olan Kutadgu Bilig’de rastlanmaktadır. Bu yapıtta ilgili sözcük, çibun biçiminde “sinek” anlamında kaydedilmiştir (Clauson 1972: 397).

çim-: Yüzmek (Othman 2021: 96).

Eyleme, Türk dilinin tarihî gelişim süreci içerisinde ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde hem kök biçimiyle hem de çeşitli türevleriyle birlikte rastlanmaktadır. Bu bağlamda, çom- “batmak, dalmak”, çomur- “daldırmak, batırmak” anlamlarında kullanılmıştır (Wilkens 2021: 238). Dîvânu Lugâti’t-Türk’te de eylemin yalnızca temel biçimiyle değil, aynı zamanda çok sayıda türeviyle ve anlam farklılaşmalarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çom- “suya dalmak”, çomruş- “suya dalmada yarışmak veya yardımlaşarak suya dalmak”, çomtur- “suya batırmak”, çöm- “suya dalmak” ve çömtür- / çömür- “derine batırmak” anlamlarında yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 627-628).

çögen: Baston (Hürmüzlü 2013: 116).

Sözcüğe, ilk olarak Karahanlı Türkçesini temsil eden metinlerden Dîvânu Lugâti’t-Türk’te çögen biçiminde ve “baston” anlamında rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 627). Anlam ve biçim bakımından bu denli eskiye uzanan bir

unsurun, Altunköprü ağzında herhangi bir anlam değişmesine uğramadan, özgün yapısıyla kullanılmaya devam etmesi son derece dikkat çekicidir. Bu durum, söz konusu ağzıda tarihî söz varlığının bazı unsurlarının nispeten değişmeye kapalı bir biçimde muhafaza edildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

çömçe: Kepçe (Jasim 2016: 314).

Sözcük, ilk olarak Kâşgarlı Mahmud tarafından çögen biçiminde kaydedilmiş ve Kâşgarlı Oğuz lehçesinde “kepçe” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 628). Buna karşılık ölçünlü Türkiye Türkçesinde Farsça kökenli kepçe sözcüğü yaygın (TDK, 2025), Altunköprü ağzında ET’deki anlam ve ses özellikleri bakımından özgün biçimiyle kullanılmaya devam etmektedir.

çöreg: Ekmek (Othman 2021: 25).

İncelenen sözcüğe yazılı Türk dili tarihinin bilinen en eski kaynaklarından biri olan Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te rastlanmaktadır. İlgili yapıtta sözcük, çörek biçiminde “yuvarlak ekmek” anlamıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 629).

dām: 1. Çatı. 2. Ev (Hürmüzlü 2013: 120).

Eski Türkçe dönemine ait metinlerden Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te tām şeklinde yer alan bu sözcük, “sur, duvar” anlamında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 850). Altunköprü ağzında, ele alınan sözcüğün ön sesindeki /t/ ünsüzü /d/’ye dönüşmüş, buna karşılık iç seste yer alan uzun /ā/ ünlüsü özgün niteliğini koruyarak varlığını sürdürmüştür.

dādä: Baba (Hürmüzlü 2013: 123).

Dede sözcüğünün yansıma kökenli bir sözcük olduğunu belirten Gülensoy, bu sözcüğün Eski Türkçe bağlamında “baba” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Gülensoy 2007: 270). Öte yandan Kâşgarlı Mahmud da Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te sözcüğün Oğuz Türkleri arasında “baba” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 443).

dimdik-dimdig: Kuş gagası (Hürmüzlü 2013: 126).

Tietze, “kuş gagası” anlamını verdiği bu sözcüğün, Clauson’un Eski Türkçedeki tumşu sözcüğüne dair değerlendirmelerine atıfla Eski Türkçedeki tumşu sözcüğüyle yapı ve biçim özellikleri bakımından örtüştüğünü belirtmiştir (Tietze 2016a Cilt 1: 420).

dongız: Domuz (Hürmüzlü 2013: 129).

Eski Türkçede toņuz (Wilkens 2021: 732) biçiminde yer alan bu sözcük, Altunköprü ağzında ön seste gerçekleşen /t/ > /d/ ses değişmesine uğramıştır. Buna karşılık art damaksıl genizsil /ŋ/ sesinin iç seste /n/ ve /g/ ünsüzlerine çözünerek kullanılması, bu ağzıda yerleşik ses örüntülerinin kendine özgü bir süreklilik ve istikrarla korunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

dönder-: 1. Geri vermek, iade etmek. 2. Geri çevirmek (Hürmüzlü 2013: 129).

Kâşgarlı Mahmud, bu eylemin Oğuz Türklerinde “bir şeyi ters çevirmek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 896). Bu bağlamda,

eylemin birinci anlamı Altunköprü ağzındaki kullanımı, tarihî anlamına kıyasla anlam genişlemesine uğramıştır. Buna karşılık ikinci anlamın tarihî kullanımla örtüştüğü ve anlamda herhangi bir değişmeye uğramadan korunduğu görülmektedir.

duman: Sis (Hürmüzlü 2013: 130).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tuman sözcüğü “duman, sis” anlamlarında kullanılmaktadır. Aynı sahada, bu sözcüğün tumanlık biçimi de “dumanlı, sisli” anlamıyla belgelenmiştir (Wilkens 2021: 756). Divânu Lugâti’t-Türk’te ise tuman, benzer biçimde “sis” anlamında yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 899).

düğün: 1. Düğüm. 2. Ur, tümör (Hürmüzlü 2013: 131).

Eski Türkçede “dügüm, köstek, kelepçe, bağ, bağlantı” gibi anlamlarda kullanılan bu sözcük (Wilkens 2021: 769), Altunköprü ağzında özellikle temel anlamı olan “dügüm” karşılığını koruyarak varlığını sürdürmüştür. Sözcüğün bir diğer “ur, tümör” anlamlarının ise düğün kavram alanıyla ilişkilendirilmesi, bağlam açısından değerlendirildiğinde tutarlı bir anlam genişlemesi olarak yorumlanabilir.

ecci: Tatlının tersi, tatsız (Hürmüzlü 2013: 70).

ecci sözcüğü, köken itibarı ile < âciğ biçiminden türemiştir. Bu sözcüğün iç sesinde yer alan /c/ foneminin ikizleşmesi, ön sesteki uzun ünlünün fonetik etkisine işaret eder. Bu durum, âciğ sözcüğünün başındaki uzun /ā/ ünlüsünün hem aslı hem de eskicil bir özellik taşıdığını fonolojik açıdan kanıtlamaktadır (Saatçi 2018: 68). Nitekim Tekin, Ana Türkçedeki aslı uzun ünlülerin etkisiyle birçok sözcüğün iç sesindeki ünsüzlerin ikizleştiğini, bu sözcüklerde zamanla ünlüler kısalmış olsa da ikiz ünsüzlerin varlığını koruduğunu belirtmiştir (1995: 148). Tekin, aynı çalışmasında âciğ sözcüğüne de örnek olarak yer vermiş; çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıklarının da ikiz ünsüz barındırdığını ve bu formların, eski uzun ünlülerin kalıntıları taşıdığını göstermiştir. Bu bağlamda, şu örnekler dikkat çekicidir: Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi: aççık Kumuk Türkçesi: aççı Kazak Türkçesi: aşçı (< aççı < âciğ) Karaçay-Balkar Türkçesi: aşşı (< aççı < âciğ). Tüm bu örnekler, âciğ sözcüğünün eskicil bir öge olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Saatçi 2018: 68).

ellig: Eldiven (Hürmüzlü 2013: 137).

İlk olarak Divânu Lugâti’t-Türk’te eliglik biçiminde kaydedilen sözcük, “eldiven” anlamında belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 637). Bu sözcük, Altunköprü ağzında ellig biçimini almıştır. Bu biçimlenme, özellikle Oğuz Türkçesine özgü olan ve sözcük sonundaki /g/ ünsüzünün düşmesiyle sonuçlanan fonetik bir değişime işaret etmektedir. Oğuz grubu ağızlarında yaygın olarak görülen bu ses olayı (Kakaç 2024: 111-112), eliglik > ellig dönüşümünde de açıkça izlenmektedir.

ên-: İnmek (Othman 2021: 100).

Clauson, sözcüğün ilk kez Orhun Yazıtları’nda görüldüğünü belirtmiş ve sözcüğün kökünü “inmek” anlamına gelen ên- olarak vermiştir (1972: 168).

erte: Erken (Othman 2021: 101).

Ele alınan sözcüğe yazılı Türk dili tarihinin erken dönemlerinden Karahanlı hasasına ait en önemli yapıtlardan biri olan Divânu Lugâti’t-Türk’te ilk kez “sabahn

erken saati” anlamında tanıklık edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 643). Altunköprü ağzında ise bu sözcük, zamanla anlam genişlemesine uğrayarak günümüze ulaşmıştır. Bu genişleme, zamanla sınırlı özgün anlamın, halk dilinde daha genel bir kullanıma evrilmesiyle gerçekleşmiş; böylece sözcük yalnızca sabah vaktini değil, bağlama göre günün erken ya da başlangıç aşamalarını da kapsayacak şekilde zaman kavramı içerisinde daha geniş bir işlev üstlenmiştir.

eyek-eyeg: Çenenin üst kısmı (Hürmüzlü 2013: 139).

Eski Türkçede eyegü (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 652) biçiminde belgelenen bu sözcük, Altunköprü ağzında eyek-eyeg şekillerinde yaşamaktadır. Eski Türkçede “kaburga” anlamına gelen bu sözcüğün, Altunköprü ağzında “çene” anlamında kullanılması, anlam kayması açısından dikkat çekici ve açıklanmaya değer bir durumdur.

gidiş-: Kaşınmak (Hürmüzlü 2013: 151).

Tietze, giciş- eyleminin Clauson’a atıfla kiçi- kökünden türediğini ve “kaşınmak” anlamında kullanıldığını belirtmektedir (2016a Cilt 1: 229). Bu etimolojik analize bağlı olarak Altunköprü ağzında söz konusu eylemde ses düzeyinde /c/ > /d/ değişmesi meydana gelmiş; ancak anlam düzeyinde herhangi bir farklılaşma gözlemlenmemiştir. Altunköprü ağzında, bu kökten türeyen gidiştir- eylemi de “kaşındırmak” (Hürmüzlü 2013: 151) anlamında kullanılmaktadır.

gurç: Sağlam, güçlü (Othman 2021: 103; Hürmüzlü 2013: 156).

“Kurç” sözcüğü, Eski Uygur Türkçesinde “sert, katı” anlamlarında kullanılmıştır (Wilkens 2021: 424). Benzer şekilde sözcük, DLT’de de kurç biçiminde ve “sert, sağlam ve güçlü olan” anlamıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 747). Altunköprü ağzında bu sözcüğün güncel kullanımı, anlam-kavram alanı bakımından Eski Türkçedeki işleviyle örtüşmektedir. Nitekim bu ağızda kullanılan “sağlam” ve “güçlü” anlamları, anlam bakımından “sert” ve “katı” gibi özellikleri çağrıştırmakta ve benzer kavramsal alanda yer almaktadır.

gülegen: Güler yüzlü, şen, çok gülen kimse (Hürmüzlü 2013: 155).

Sözcüğe ilk olarak DLT’de gülgen biçiminde “gülen (adam)” anlamıyla tanıklık edilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 755). Gülensoy, kül- eylem köküne -eğen+ eki getirilerek oluşturulan bu yapının, Eski Türkçe döneminde varlık gösterdiğini belirtmiştir (2007: 394).

günü: Kuma (Hürmüzlü 2013: 156).

Clauson, Eski Türkçede küni biçiminde tanıklanan bu sözcüğün “haset, kıskançlık” ve “kuma” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (1972: 727). Ancak Dîvânu Lugâti’t-Türk’te sözcük, doğrudan yalnızca “kuma” anlamıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 756).

güzgü: Ayna (Hürmüzlü 2013: 156).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde közüngü (Wilkens 2021 415; Caferoğlu 1968: 119) biçimiyle tanıklanan bu sözcük, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te köznü şeklinde kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 744). Altunköprü ağzında ise bu sözcük zaman içerisinde çeşitli ses değişmelerine uğrayarak güzğü biçimini almıştır. Sözcükte

fonetik değişmelere rağmen, sözcüğün Altunköprü ağzındaki kullanımı, anlam bakımından tarihî biçimleriyle hiçbir değişmeye uğramadan birebir örtüşmektedir.

hānı: Hani, nerede (Othman 2021: 103).

anı kökünden türeyen (Clauson 1972: 632-633) bu sözcük, günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan hani sözcüğüyle köken bakımından aynıdır. Ancak Altunköprü ağzındaki biçimi, Eski Türkçedeki ünlü uyumu kurallarına uygunluğunu koruması bakımından dikkat çekici bir eskicil unsur niteliği taşımaktadır. Özellikle Tekin'in Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler adlı çalışmasında bu sözcüğün kâni (1995: 101) biçimiyle verilmiş olması, Altunköprü ağzındaki kullanımda birincil uzun ünlünün korunmuş olmasıyla örtüşmektedir. Bu özellik dikkate alındığında, sözcüğün birincil uzun ünlüsünü koruması, onun tarihî Türk dil yapısına bağlı olarak günümüze kadar eskicil özelliklerini muhafaza ettiğini göstermektedir.

iban-: Oyalanmak, gecikmek, ayak sürümek (Hürmüzlü 2013: 183).

Eyleme ilk olarak Dîvânü Lugâtî't-Türk metinlerinde çeşitli türevleriyle birlikte rastlanmaktadır. Bunlar arasında yuba- eylemi "savsaklamak, yapmamak"; yubal- eylemi "bir işi unutmak, yapmamak veya savsaklamak" ve yubat- eylemi ise "başkasını savsaklatmak, zorlayarak savsaklamak" anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca yuban- eylemi "kendini işten alkoymak, savsaklamak" şeklinde yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 984). Özellikle TETTL'de bu sözcüğün yuba- kök biçimiyle etimolojik bir bağ taşıdığı yönünde değerlendirme yer almakta; anlamı ise "gecikmek, ayak diremek, bir işe zamanında başlamamak" olarak verilmektedir (Tietze 2019c Cilt 9: 432). Altunköprü ağzında ilgili eylemde, söz başı /y/ ünsüzü düşmüş; buna bağlı olarak /u/ > /i/ değişmesi meydana gelerek eylem iban- biçimine gelişmiştir. Ancak bu fonetik değişmeye karşın sözcüğün anlam alanında herhangi bir sapma ya da değişme gözlemlenmemektedir.

indi: Şimdi (Othman 2021: 106).

Eski Türkçede, özellikle Köktürk ve Uygur dönemlerine ait metinlerde amti, amdı ve ämdi biçimleriyle karşılaşılan bu sözcük, "şimdi", "şimdiki" veya "şu anda" anlamlarında kullanılmıştır (Tekin 1998: 97; Wilkens 2021: 46). Dîvânü Lugâtî't-Türk'te ise Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün Oğuzlar arasında imdi şeklinde ifade edildiğini ve yine "şimdi" anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 665). Bunun yanı sıra aynı eserde, aynı anlamda emdi formunun da kayıtlı olduğu görülmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 637). Altunköprü ağzında /m/ > /n/ değişmesi gözlemlense de söz başı /ş/ sesinin türememiş olması, sözcüğün eskicil bir nitelik taşıdığına işaret etmektedir.

âırçağ-âurçağ: Oyuncak bebek (Hürmüzlü 2013: 205).

Sözcüğe, ilk olarak Dîvânü Lugâtî't-Türk'te kabırçak biçiminde ve "tabut" anlamıyla rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 673). Aynı eserde, kourçuk biçimiyle yer alan diğer sözcük ise "bebek" ve "kukla" anlamına sahiptir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 725).

k̄er: Yaşlı kadın (Hürmüzlü 2013: 208).

Tietze, Eski Türkçede ihtiyar ve özellikle kadınlar için yaşlı anlamında (pek nadi-ren) kullanıldığını, bu bilgiyi Clauson'a atıfta bulunarak vermiştir (2016a Cilt 1: 138). Öte yandan Wilkens aynı sözcüğü “yaşlı”, “saygın” ve “ihtiyar” (2021: 336) anlamlarında belirtirken, Caferoğlu ise arığ biçimiyle “yaşlı”, “karı” ve “ihtiyarlık” anlamlarına sahip olduğunu ifade etmiştir (1968: 168). Aynı sözcüğün Divânu Lugâti't-Türk'teki karşılığı olan karı sözcüğü ise “yaşlı”, “herhangi bir şeyin yaşlısı” ve “kesimlik hayvan” anlamlarıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 686). Ayrıca kârı > k̄er biçiminde gelişen sözcükte, Eski Türkçedeki birincil uzun /ā/ sesi (Tekin 1995: 173), /e/ye dönüşmüş; ancak uzunluk niteliği korunmuştur. Altunköprü ağzında bu sözcüğün özellikle “yaşlı kadın” anlamında kullanılması, Tietze'nin verdiği tanımla örtüşmektedir. Bu durum, sözcüğün anlamının genel yaşlılık kavramından belirli bir cinsiyet ve yaş grubuna özgülenerak daralması şeklinde bir form kazanmıştır.

kiçig: Küçük (Othman 2021: 109).

İlk olarak Orhun Yazıtları'nda kiçig biçimiyle tanıklanan bu sözcük, günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan küçük sözcüğüne karşılık gelmektedir (Tekin 1998: 34-76). Ancak burada ele alınmasının asıl nedeni, Altunköprü ağzında sergilediği fonetik özelliklerin arkaik bir yapı arz etmesidir. Nitekim sözcük, Eski Türkçedeki kiçig biçimini birebir korumuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu durum, sözcüğün tarihsel biçimini muhafaza etmesi bakımından dikkat çekici olup ağızda eski Türkçe ses özelliklerinin izlerinin sürdüğünü göstermektedir.

kişi: Koca (Othman 2021: 24).

Gülensoy, bu sözcüğün Eski Türkçede “canlı, yaratık” anlamında kullanıldığını belirtirken, ondan türeyen kişilân- eyleminin “evlenmek” anlamında olduğunu vurgulamıştır (2007: 528). Divânu Lugâti't-Türk'te ise sözcüğün “yağmalarda zevce” anlamında kullanıldığı da kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 724). Altunköprü ağzında aynı kökten gelen sözcüğün “koca” anlamında kullanılması, sözcüğün tarihsel süreç içerisinde çeşitli anlam değişmesi olaylarına uğradığını göstermektedir. Bu bağlamda başlangıçta “canlı” gibi çok genel bir anlam taşıyan sözcüğün zamanla yalnızca “insan”ı, oradan da evlilik ilişkisi bağlamında “eş”i ve en sonunda cinsiyet yönünden “koca”yı karşılayacak şekilde anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. Ayrıca, kişilân- eyleminin “evlenmek” anlamıyla kullanılması ve bu eylemden türeyen anlam bağlantısı doğrultusunda kişi sözcüğünün “eş”e evrilmesi, ilişkisel bir anlam genişlemesi sürecine de işaret eder. Dolayısıyla sözcük hem anlam daralması hem de anlam ilişkisine dayalı gelişme yoluyla bugünkü anlam katmanlarını kazanmıştır.

kç-: Göçmek (Othman 2021: 109).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde köç- eylemi, “göçmek, göçebe olarak yaşamak” anlamlarında kullanılmıştır (Wilkens 2021: 399). Bu eylemin Altunköprü ağzında da varlığını sürdürdüğü görülmekte olup burada tonsuz yani /k/ sesinin /g/ye dönüşmeden eski hâliyle korunduğu biçimiyle kullanılmaktadır. Bu durum, söz konusu ağzın fonetik açıdan arkaik özellikler taşıdığını ve Eski Türkçedeki ses yapısına yakın öğeleri muhafaza ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

önşü: Komşu (Othman 2021: 109).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde konşu biçimiyle belgelenmiştir (Wilkens 2021: 391). Altunköprü ağzında ise aynı sözcüğün hem iç seste yer alan /n/ ünsüzünü hem de son seste yer alan /l/ ünlüsünü koruyarak yaşadığı görülmektedir. Bu durum söz konusu ağızda Eski Türkçeye özgü ses özelliklerinin izlerini taşıması bakımından fonetik düzlemde arkaik bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

kölge: Gölge (Hürmüzlü 2013: 196).

EUES’de sözcük, köliğa olarak geçmektedir (Wilkens 2021: 402). Aynı sözcük Altunköprü ağzında da varlığını sürdürmekte ve burada da tonsuz ünsüz olan /k/ sesi korunarak arkaik ses bilimsel yapısını devam ettirmektedir. Bu durum ağızda Eski Türkçeye özgü ses özelliklerinin izlenebildiğini ve sözcüğün tarihsel biçimiyle günümüze kadar ulaştığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

urşag: Kemer, bel bağı (Hürmüzlü 2013: 217).

Sözcüğe ilk olarak Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te “yünden dokunan tura (halat gibi örül-müş ip)” anlamıyla rastlanmaktadır. Gülensoy ise sözcüğü “bele sarılan enli ve uzun bez” şeklinde tanımlayarak onu daha çok geleneksel giyim unsurlarından biri olarak ele alır. Tietze de benzer biçimde, ancak açıkça Clauson’a atıfla sözcüğün “bele sarılan kuşak” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (2016a Cilt 1: 453). Altunköprü ağzında da sözcük, “bel bağı” anlamını koruyarak yaşamakta olup fonetik bakımdan herhangi bir değişmeye uğramadan varlığını sürdürmesi, ağızda Eski Türkçeye özgü ses özelliklerinin muhafaza edildiğine işaret etmektedir. Bu durum hem biçim hem de anlam açısından sözcüğün eskicil niteliğini yansıtmaktadır.

kündüc: Susam (Othman 2021: 111).

Sözcüğe Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te küç biçimiyle rastlanmakta ve “susam” anlamında kaydedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 397). Türkiye Türkçesi ağızlarında ise sözcük küncü şeklinde geçmekte olup hem Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde hem de TETTL’de Farsça kökenli olarak değerlendirilmiştir (TDK, 2025; Tietze 2016a Cilt 1: 481). Ancak Gülensoy, bu görüşe katılmayarak sözcüğün Farsçadan değil, Eski Türkçedeki kün “güneş” kökünden +cü ekiyle türediğini belirtir (2007: 590). Gülensoy’un bu etimolojik değerlendirmesini destekleyen önemli bir gözlem, susam bitkisinin yetiştirme koşullarıyla ilgilidir. Nitekim tıpkı günebakan (ayçiçeği) örneğinde olduğu gibi susam da güneşli ve sıcak iklimleri seven bir bitkidir (BNR, 2025); bu özellikleri göz önüne alındığında, küncü sözcüğünün kün köküyle ilişkili olması anlam açısından tutarlılık göstermektedir. Bu bağlamda, Gülensoy’un açıklaması sözcüğün kökenine dair daha yerli ve anlamlı ilişkili bir türetim önerdiği için dikkate değerdir.

mon: Surat asan kimse, somurtkan, yüzü gülmeyen kimse (Hürmüzlü 2013: 235).

Orhun Yazıtları’nda bu sözcüğe bu biçiminde “dert, sıkıntı, yokluk, ihtiyaç” anlamlarıyla tanıklanırken (Tekin 1998: 101), Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te muş biçimiyle “bela, sıkıntı” anlamında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 765). Anlam yönünden bakıldığında söz konusu sözcüğün temel semantik alanını yani “sıkıntı, üzüntü” gibi duygusal yük taşıyan anlam kümesini koruduğu, ancak Altunköprü ağzında bu soyut anlamın, duygu durumu ifadesinden fiziksel yüz ifadesine yönelen bir

anlam daralması süreciyle “somurtkan kişi” anlamına dönüştüğü görülmektedir. Bu da kavramsal yakınlığa dayalı anlam aktarımının bir örneği olarak değerlendirilebilir.

nâçâ: Ne kadar, kaç (Hürmüzlü 2013: 241).

Sözcük, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de nâçâ biçimiyle yer almakta ve yalnızca “ne kadar, kaç” değil, aynı zamanda bağlamsal kullanıma bağlı olarak “nasıl, herhangi, ne olursa, bir şekilde, olsa bile, rağmen” gibi anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir (Caferoğlu 1968: 135; Wilkens 2021: 488). Sözcük, Dîvânu Lugâti't-Türk'te de yine “kaç, ne kadar” anlamıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 768). Altunköprü ağzında ise bu tarihi biçim ve anlam, herhangi bir fonetik veya semantik değişmeye uğramaksızın varlığını sürdürmektedir.

z: Kendi (dönüşlük zamiri) (Othman 2021: 66).

Sözcüğe, yazılı Türk dili tarihinin en eski belgelerinden biri olan Orhun Yazıtları'nda öz biçimiyle ve “kendi” anlamında rastlanmaktadır (Tekin 1998: 62-108). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de aynı biçim ve anlamla kullanımı belgelenmiştir (Caferoğlu 1968: 155; Wilkens 2021: 546). Benzer şekilde Dîvânu Lugâti't-Türk'te de sözcük, öz biçimiyle yer almakta ve yine “kendi” anlamında kaydedilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 794). Öte yandan Tekin'in Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler adlı çalışmasında bu sözcüğün uzun ünlülü biçimiyle tespit edilmiş olması (1995: 183), Altunköprü ağzındaki uzunluk özelliğinin tarihsel bir devamlılık sergilediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

ög-: Övmek (Hürmüzlü 2013: 253).

Türkçenin tarihsel gelişim sürecinde ög- eylemine ilk olarak Orhun Yazıtları'nda rastlanmakta olup bu kullanımda eylem “övmek” anlamı taşımaktadır (Tekin 1998: 108). Aynı eylem, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de biçim ve anlam bakımından değişikliğe uğramaksızın belgelenmiştir (Wilkens 2021: 524). Öte yandan Dîvânu Lugâti't-Türk'te ise eylem ög- biçimiyle yer almakta ve burada da “övmek, hamdetmek” anlamlarıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 784).

ögey: Üvey (Hürmüzlü 2013: 253).

Sözcüğe ilk olarak Dîvânu Lugâti't-Türk'te ögey biçimiyle rastlanmakta olup yapıtta “üvey” anlamında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 787). TDES'de, bu sözcüğün kökeninin Eski Türkçede yer alan ög “ana” köküne dayandığı ifade edilmiş; ancak sonundaki -ey unsurunun etimolojik açıdan açıklanmaya muhtaç olduğu belirtilmiştir (Eren 1999: 429).

sayna-: Keklik, bülbül, vb. kuş ötmek (Hürmüzlü 2013: 271).

Sayna- eylemine, yazılı Türk dilinin erken evrelerinden biri olan Eski Uygur Türkçesi dönemine ait metinlerde “ötmek, cıvıldamak” anlamıyla sarya- biçiminde tanıklanmaktadır (Wilkens 2021: 588). Aynı eylem, Kâşgarlı Mahmud tarafından Dîvânu Lugâti't-Türk'te sayra- biçiminde kaydedilmiş ve yine “ötmek” anlamında kullanıldığı belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 812).

sep-: Serpmek (Othman 2021: 118).

Eyleme ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sep- biçimiyle tanıklanmaktadır. Caferoğlu, bu eylemin “hazırlamak, techiz etmek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1968: 200). Buna karşılık Wilkens, EUES çalışmasında aynı eylemi “çekmek, dayanmak, katlanmak” anlamlarında değerlendirmiştir (2021: 598). Gülensoy ise eylemi “bir şeyi dağıtacak biçimde dökmek, saçmak” şeklinde anlamlandırmış ve eylemin aslı biçiminin sep- olduğunu, sözcükteki /-r-/ ünsüzünün ise sonradan türeyen bir unsur olduğunu ifade etmiştir (2007: 756).

sıçan: Fare (Hürmüzlü 2013: 274).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıçan-sıçan biçimlerinde “fare, sıçan” anlamlarıyla kaydedilen bu sözcük (Caferoğlu 1968: 202; Wilkens 2021: 605), Dîvânü Lugâti’t-Türk’te de sıçan biçimiyle “fare” olarak belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 817). Türkçe Sözlük’te sıçan, fareden daha iri kemirgenleri tanımlayan “Sıçangillerden, fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan (Rattus)” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2025). Bu durum Altunköprü ağzında sözcüğün tarihî anlamını koruyarak daha genel bir adlandırma işlevinde kullanıldığını; buna karşılık ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise anlam ayrışmasına uğradığını açıkça göstermektedir.

sıyrıl-/sıyran-: Kaymak, ayak kaymak (Hürmüzlü 2013: 276).

Eyleme ilk olarak Dîvânü Lugâti’t-Türk’te sırl- biçimiyle tanıklanmakta olup “sıyrlmak, kaymak, kayıp elden kurtulmak” gibi anlamlarla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 817). Altunköprü ağzında ise söz konusu eylemin hem sıyrıl- hem de sıyran biçimlerinin varlığı dikkat çekmektedir. Altunköprü ağzında eylemin yalnızca “kaymak, ayak kaymak” anlamında kullanılması, anlamın soyuttan somuta daraldığını göstermektedir.

sipir-: Süpürmek (Hürmüzlü 2013: 276).

Eyleme ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde sipir- biçimiyle tanıklanmakta olup bu dönemde “süpürmek” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Caferoğlu 1968: 206; Wilkens 2021: 616). Aynı eylem, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te ise süpür- biçimiyle yer almakta ve benzer şekilde “süpürmek” anlamında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 840). Eylemin Altunköprü ağzında ise Eski Uygur Türkçesindeki özgün biçim ve fonolojik yapısıyla korunarak sipir- şeklinde kullanılması, ağızda tarihsel katmanların izlerinin sürdürülmesi bakımından dikkate değer bir durumdur.

siy-: İşemek (Hürmüzlü 2013: 278).

Eyleme ilk olarak Eski Uygur Türkçesi sahasında sid- biçimiyle “işemek” anlamında rastlanmaktadır (Wilkens 2021: 612). Bu kullanım DLT’de de sid- ve sit- biçimleriyle belgelenmiş olup aynı anlamda kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 823-826). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde söz konusu eylem, daha çok hayvanlara özgü bir davranışı tanımlarken “kedi, köpek işemesi” (TDK, 2025), Altunköprü ağzında aynı kökten türeyen biçimin insanlara özgü bir fizyolojik eylemi ifade edecek şekilde kullanıldığı saptanmıştır. Bu kullanım ağızdaki biçimin eskicil işlevini koruyarak tarihî bir sürekliliğe işaret etmektedir.

su: Su (Othman 2021: 119).

Sözcüğün bilinen en eski biçimi sub olup bu kullanım Orhun Yazıtları'nda belgelenmiştir (Tekin 1998: 109). Eski Uygur Türkçesinde, sözcüğün sonundaki /b/ ünsüzü, o döneme özgü sistemli bir ses değişmesi sonucu //’ye dönüşmüş; bu evrede sözcük su biçiminde kaydedilmiştir (Caferoğlu 1968: 212; Wilkens 2021: 633). Bu örüntüye uygun olarak sözcük, Dîvânu Lugâti't-Türk'te de su biçimiyle yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 836). Eski Uygur Türkçesi sahasında sıkça gözlemlenen /b/ > // ses değişmesi, ilgili dönemin en karakteristik fonolojik özelliklerinden biridir (Gabain 1988: 39). Sonraki dönemlerde Eski Anadolu Türkçesi, Çağatayca ve Kıpçak Türkçesi gibi tarihî sahalarda // ünsüzü yerini /v/ sesine bırakmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise bu gelişim bir adım ileriye taşınmış; sözcük sonundaki /v/ sesi zamanla eriyerek düşmüş ve sözcük ölçünlü Türkiye Türkçesinde bugün kullanılan su biçimini almıştır (Öztürk 2003: 4). Buna karşılık Altunköprü ağzı, Eski Uygur Türkçesindeki su biçiminin tarihsel yapısını bütünlüğüyle koruyarak bu arkaik formu günümüze kadar yaşatmayı sürdürmüştür.

sümüg: Kemik (Hürmüzlü 2013: 280).

Sözcüğe ilk olarak Orhun Yazıtları'nda sünük biçimiyle “kemik” anlamında tanıklık edilmektedir (Tekin 1998: 109). Eski Uygur Türkçesi sözlük çalışmaları incelendiğinde, sözcük Caferoğlu'nun çalışmasında “süngük-söngük” şeklinde yer alırken (1968: 212), EUES çalışmasında ise sünök formunun tercih edildiği görülmektedir (Wilkens 2021: 637). Öte yandan Dîvânu Lugâti't-Türk'te sünük şekli “kemik” anlamıyla kaydedilmiştir. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 836).

tağar: 83,4 kilogram tutarında tahıl ölçü birimi (Hürmüzlü 2013: 291).

EDPT’de tağar biçimiyle yer alan sözcük, “büyük kap, büyük çuval” anlamında tanımlanmıştır (Clauson 1972: 471). Eski Uygur Türkçesi sahasında da tagar-t(a)g(a)r-tag(a)r biçimlerinde tanımlanmakta olup “çuval, torba, hortum, tulum” gibi anlamlarda kaydedilmiştir (Caferoğlu 1968: 219; Wilkens 2021: 660). DLT’de ise tagar-tagâr biçiminde olan sözcük “hububat çuvalı” anlamında belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 847). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de dağar biçiminde “ağzı yayvan, dibi dar toprak kap” anlamıyla kullanılan bu sözcüğün Farsça kökenli olduğu belirtilmiştir (TDK, 2025). Ancak hem Tietze hem de Gülensoy, sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu belirtmiştir (2016b Cilt 8: 101; 2007: 851). Özellikle Gülensoy, sözcüğün etimolojisini ayrıntılı biçimde değerlendirerek kökeninin “dolgun, bodur” anlamına gelen tağ köküne dayandığını ve bu köke +ar+ yapım ekinin getirilmesiyle tağar biçiminin türediğini ileri sürmüştür (2007: 851). Altunköprü ağzında tağar biçimi, ses bilimsel bağlamda ET ile paralellik arz ederken, anlam bağlamında ise “çuval” anlamını yitirerek yalnızca 83,4 kg’lık tahıl ölçü birimi işlevi kazanmıştır. Bu durum sözcüğün tarihî anlamından ayrılarak yeni bir kavramsal işlev kazandığını göstermektedir.

tamğa: Damga (Jasim 2016: 250).

Sözcük, ilk olarak Orhun Yazıtları'nda tamğa biçimiyle “damga” anlamında kaydedilmiştir (Tekin 1998: 52-53; Ergin 2011: 112; Orkun 1994: 856). EUTS’de aynı tamğa formu “damga” karşılığıyla yer alırken (Caferoğlu 1968: 222), EUES tamga biçimi tercih edilmiştir (Wilkens 2021: 667). Benzer şekilde Dîvânu Lugâti't-Türk'te de tamga

olarak kaydedilen bu sözcük, temel anlamını korumaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 637). Diğer yönden Altunköprü ağzında Orhun Türkçesindeki tamğa formu yapısal bütünlüğüyle muhafaza edilerek dilsel bellek içinde varlığını sürdürmüştür.

tēki-tēkn: Gibi (Othman 2021: 121).

Edatın en eski biçimine Orhun Yazıtları'nda teg şeklinde "gibi" anlamında rastlanmaktadır (Tekin 1998: 42-43; Ergin 2011: 12-13). Bu kullanım Eski Uygur Türkçesi sahasında da devam etmiş ve teg biçimi aynı anlamda belgelenmiştir (Caferoğlu 1968: 230; Wilkens 2021: 688). Buna karşın EUES'de yer alan ve EUTS'de bulunmayan tagin formu da "gibi, benzer" anlamında kaydedilmiştir (Wilkens 2021: 688). DLT'de ise teg biçimiyle aynı işlevde kullanımı sürdürülmüştür (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 865). Bu bağlamda Altunköprü ağzında tespit edilen tēkn formu, özellikle üzerinde durulması gereken dikkate değer bir örnektir. Nitekim bu biçimin, Eski Uygur Türkçesindeki tagin formuyla gösterdiği biçimsel paralellik, tarihi süreklilik açısından dikkat çekicidir.

tik⁻²: Dikmek (Othman 2021: 122).

Eyleme ilk olarak Orhun Yazıtları'nda tik- biçimiyle "dikmek" anlamında tanıklanmaktadır (Tekin 1998: 66-67; Ergin 2011: 38-39). Bu kullanım Eski Uygur Türkçesi sahasında da devam etmiş ve tik- biçimi aynı anlamda belgelenmiştir (Caferoğlu 1968: 239; Wilkens 2021: 717). Aynı biçim Dîvânu Lugâti't-Türk'te de benzer anlamıyla kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 879). Altunköprü ağzında, birincil /t/ ünsüzü ölçünlü Türkiye Türkçesinin aksine korunmuş ve sözcük tonsuz biçimiyle varlığını sürdürmüştür.

tōğlı: Besili kuzu (Othman 2021: 26).

Sözcüğe ilk olarak Dîvânu Lugâti't-Türk'te toklı biçimiyle "altı aylık kuzu" anlamında tanıklanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 889). Öte yandan Gülensoy, ses değişmesine bağlı olarak toklı > toğlı biçimsel gelişimini ortaya koymuş; sözcüğün tok köküne sıfatlaştırıcı +lı ekinin getirilmesiyle türediğini belirtmiştir (2007: 902).

tōin-: Dokunmak (Hürmüzlü 2013: 301).

Eyleme ilk olarak Dîvânu Lugâti't-Türk'te tokin- biçimiyle tanıklanmakta olup "isabet etmek, dokunmak" anlamlarında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 888). Eylem, Altunköprü ağzında iç seste /k/ > // değişmesine uğramış; ancak ölçünlü Türkiye Türkçesinin aksine /ı/ > /u/ yuvarlaklaşması gerçekleşmemiştir. Diğer yönden eylem, Altunköprü ağzında birincil /t/ ünsüzünü koruyarak toin- biçiminde varlığını sürdürmektedir.

torağ: Suyu alınmış yoğurt, süzme yoğurdu (Hürmüzlü 2013: 302).

TDES çalışmasında sözcüğe "yağı alınmış süt veya yoğurdun kaynatılmasıyla elde edilen katık, çökelek" anlamında yer verilmiş ve kökeninin Farsçadan olabileceği yönünde bir değerlendirme sunulmuştur (Eren 1999: 413). Buna karşılık Gülensoy,

2 Tik- eyleminden türeyen tiken sözcüğü "diken" anlamında hem Eski Uygur Türkçesinde (Wilkens, 2021: 717) hem de Dîvânu Lugâti't-Türk'te (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 879) kaydedilmiştir. Bu sözcük Altunköprü ağzında birincil /t/ sesi korunarak kullanılmaya devam etmektedir (Hürmüzlü 2013: 301). Etimolojik köken birliği dikkate alındığında, burada kısaca anılması yerinde görülmektedir.

sözcüğün kökenini < to- “toplanmak, bir araya gelmek; olgunlaşmak” anlamındaki eylem köküne dayandırmakta; bu kökün < to- -r+ +(a)k+ yapısal gelişimiyle torak biçiminde geliştiğini belirtmektedir. Nitekim Gülensoy, Dîvânu Lugâti't-Türk'te tar biçiminde “yağ tortusu” anlamında yer alan maddeyi örnek göstererek ilgili sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu savunmuş; ayrıca torak biçimini “çökelek” anlamında kaydetmiştir (2007: 917). Bu çalışmada da benzer bir etimolojik yaklaşımla Gülensoy'un çözümlemesi esas alınmıştır. Altunköprü ağzında torağ biçimi, sözlüklerde yer alan “çökelek” anlamından farklı olarak süzme yoğurt türünde bir süt ürününü karşılamakta; bu yönüyle sözcüğün anlamında yerel üretim ve tüketim pratiklerine bağlı olarak gelişen bağlamsal bir anlam değişmesi gözlemlenmektedir.

toy: Düğün, evlenme münasebetiyle yapılan eğlence töreni (Hürmüzlü 2013: 302).

Sözcüğe yazılı belgelerde ilk olarak Eski Uygur Türkçesi sahasında toy biçiminde “şenlik, bayram, eğlence” anlamında tanımlanmaktadır (Caferoğlu 1968: 248; Wilkens 2021: 735). TS'de toy sözcüğüne yer verilmiş ve bu kullanım ‘eskimiş’ olarak etiketlenmiştir. Buna karşılık Altunköprü ağzında toy sözcüğü, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki ‘eskimiş’ kullanımıyla karşılaştırıldığında, özellikle “düğün” anlamında hâlen etkin olarak kullanılmaktadır; bu durum, sözcüğün yerel dil verilerinde eskicil bir unsur olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

tök-: Dökmek (Othman 2021: 122).

Eylem ilk olarak Eski Uygur Türkçesi sahasında tök- biçiminde “dökmek” anlamında belgelenmiştir (Caferoğlu 1968: 249; Wilkens 2021: 737). Benzer şekilde DLT'de aynı biçim ve aynı anlamda kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 895). Önceki örneklerle benzer şekilde Altunköprü ağzında, birincil söz başı /t/ sesi yapısal sürekliliğini korumaktadır.

töre-: Büyümek, çoğalmak, türemek (Hürmüzlü 2013: 302).

Eylemin bilinen en eski biçimi olan törü-, Orhun Yazıtları'nda “yaratılmak” anlamıyla belgelenmiştir (Tekin 1998: 112). Buna karşılık Ergin, bu eylemi “yaratılmak” ile birlikte “türemek” anlamında da değerlendirmiştir (2011: 117). Eski Uygur Türkçesi verilerini esas alan EUES'de ise törü- biçimi, “doğmak, türemek, oluşmak, olmak, meydana çıkmak, belirlemek, büyümek, boy almak, yetişmek, filiz sürmek” gibi oldukça geniş bir anlam alanıyla kaydedilmiştir (Wilkens 2021: 745). Aynı biçim DLT'de de “yaratılmak” karşılığıyla yer almaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 897). Önceki tarihsel verilerle tutarlılık arz edecek biçimde, Altunköprü ağzında da söz içi /ö/ sesi korunmuş ve törü- olan eylem, son seste ses değişmesine uğrayarak töre- biçimini almıştır.

tuluğ: Yağ, su, ayran gibi sıvıları koymak için kullanılan, önü yarılmadan çıkarılmış koyun derisi, tulum (Hürmüzlü 2013: 303).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanımlanan sözcük, Caferoğlu tarafından tolu; Wilkens tarafından toluk-olkok; Clauson tarafından ise tuluk biçimlerinde incelenmiş ve genel olarak “çuval, kese, hortum, tulum” anlamlarıyla kaydedilmiştir (1968 245; 2021: 729; 1972: 495). Dîvânu Lugâti't-Türk'te ise tulkuk biçimiyle “üfürülerek şişirilmiş tulum” anlamında belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014:

899). Tuluk biçimi, Çağatay Türkçesi öncesi metinlerde yer almaması nedeniyle tulum biçimine kıyasla daha eski bir kökene işaret etmektedir. Türkiye Türkçesinde tulum biçimi yazı dilinde yaygınlaşırken, tuluk biçimi ağızlarda sınırlı kullanımını sürdürmüştür. Ayrıca, Türkmeneli Türkçesindeki tuluğ ve Azerbaycan lehçelerindeki tuluk biçimleri, Türkiye Türkçesine göre daha eskicil yapılar olarak değerlendirilebilir (Satçı 2020: 536).

tuman: Don (Jasim 2016: 1302).

Gülensoy, bu sözcüğün kökenini ton “giysi” anlamına gelen köke dayandırmakta ve üzerine getirilen +man+ ekiyle türediğini ifade etmektedir (2007: 931). Sözcük kökü olan ton’a ilk olarak Orhun Yazıtları’nda “giysi” anlamında rastlanmaktadır (Tekin, 1998: 44-45; Ergin 2011: 116). Aynı biçim, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te de ton-tön şeklinde kaydedilmiş ve yine “giysi” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 891). Tuman biçiminin, Eski Türkçe metinlerde doğrudan belgelenmiş bir örneğine rastlanmamaktadır. Ancak bu sözcüğün değerlendirmeye alınmasının temel gerekçesi, özellikle birincil /t/ sesinin bu ağızda korunmuş olmasıdır. Türk dilinin tarihsel ses gelişiminde, söz başı /t/ sesinin zamanla /d/’ye dönüşmesi oldukça yaygındır. Bu bağlamda, tuman gibi sözcüklerin ağızlarda bu biçimiyle yaşatılması, hem ses tarihi açısından önemli bir veri sunmakta hem de eskicil özelliklerin sürekliliğine işaret etmektedir.

tüngül-: Atlamak, zıplamak, sıçramak (Jasim 2016: 1304).³

Gülensoy, eylemi madde başı olarak tüngü- biçiminde göstermiş; “hendekten ya da yüksekte atlamak, yukarıya doğru sıçramak” anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca, Anadolu ağızlarında tönge-, tüne-, tüngel-, tünge-, tüngü- ve tüngül- varyantlarının yaygın biçimde kullanıldığını dikkat çekmiştir. Buna ek olarak Gülensoy eylemin, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te “sekerek koşmak” anlamıyla kaydedilen tümile- biçiminden türediğini; bu biçimin, temel kök olan tü yansıma kökünden +n+ +gü- -le- ekleriyle morfolojik türetme yoluyla oluştuğunu ifade etmiştir (2007: 947). Ercilasun ve Akkoyunlu ise Dîvânü Lugâti’t-Türk’te yer alan tümile- eylemini Türkiye Türkçesine aktararak bu eylemin “(eşek vb.) tırs gitmek, zıplayarak koşmak” anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (2014: 909).

tütün: Duman (Hürmüzlü 2013: 304).

Eski Uygur Türkçesi sahasında tanıklanan tütün biçimi, “duman” anlamında kullanılmıştır (Clauson 1972: 457-458). Ancak EUTS’de, tütün sözcüğüne iki ayrı anlam yüklenmiş; bunlardan birincisi “mesken sayımında alınan vergi”, ikincisi ise “duman” olarak belirtilmiştir (Caferoğlu 1968: 260). Buna karşılık EUES’de, anlam sıralaması tersine çevrilmiş ve birinci anlam olarak “duman”, ikinci anlam olarak ise “bir çeşit

3 İlgili çalışmada, sözcüğün anlamı verilirken Çince teng kökünden türediği iddiasıyla belirtilmiş; ancak bu görüş herhangi bir etimolojik sözlük ya da akademik kaynağa dayandırılmamıştır. Bilimsel titizlik gereği, özellikle etimoloji alanında ileri sürülen her türlü köken iddiasının sağlam, nesnel ve doğrulanabilir kaynaklarla desteklenmesi esastır. Nitekim, söz konusu sözcüğün Türkçe kökenli olduğu, Dîvânü Lugâti’t-Türk’te kayıtlı biçimi ve Gülensoy’un kapsamlı etimolojik analiziyle açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Dil bilim alanında çalışırken, müspet ilmi verilerle hareket etmek ve öznal yorumlardan kaçınmak gereklidir. Aksi takdirde köken gösterimleri şahsi kanaatlere dayanarak sunulduğunda hem akademik güvenilirlik zedelenmekte hem de araştırmanın bilimsel değerine gölge düşmektedir. Bu bağlamda her dil bilimcinin, bir sözcüğün etimolojisini tespit ederken, mümkün olan en sağlam ve nesnel veriler ışığında temkinli ve dikkatli bir tutum sergilemesi önem arz etmektedir.

vergi” şeklinde kaydedilmiştir (Wilkens 2021: 778). Benzer biçimde tütün sözcüğü, Divânu Lugâti't-Türk'te de “duman” anlamında belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 913). Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmamakla birlikte bazı ağızlarda yaşayan bu sözcük (TDK, 2025), Altunköprü ağzında da varlığını sürdürmektedir.

ut-: Yenmek, üstün gelmek; oyunda, kumarda kazanmak (Hürmüzlü 2013: 307).

Eyleme ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ut- biçiminde tanıklanmaktadır (Clauson 1972: 38; Caferoğlu 1968: 268; Wilkens 2021: 806). EDPT'de “oyunda vb. yenmek” anlamı temel alınarak kaydedilmiştir (Clauson 1972: 38). EUTS'de ise eylem, iki farklı anlamda değerlendirilmiş; birinci anlam olarak “utmak, yenmek, kazanmak, galebe çalmak”, ikinci anlam olarak ise “takip etmek, ardını bırakmamak, birisinin arkasından gitmek” biçiminde açıklanmıştır (Caferoğlu 1968: 268). EUES'de yalnızca birinci anlam vurgulanmış ve “yenmek, daha üstün olmak, galip gelmek, daha iyi olmak, kazanmak” biçiminde anlam genişliğine sahip bir şekilde kayda geçirilmiştir (Wilkens 2021: 806). Benzer şekilde DLT'de ut- biçiminde ve “yenmek, galip gelmek” anlamında belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 925).

utuz-: Yenilmek (Hürmüzlü 2013: 307).

Eyleme yazılı belgelerde ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde utuz- biçiminde ve “yenilmek, oyunda yenilmek” anlamlarında tanıklanmaktadır (Clauson 1972: 74; Caferoğlu 1968: 269; Wilkens 2021: 808). TETTL'de sözcüğün < ut- kökünden türediğini ve -uz- ettirgenlik eki ile biçimlendiği belirtilmiştir (Tietze 2016b Cilt 8: 351). DLT'de ise utsuk- biçimde “kaybetmek, kumarda kaybetmek” anlamında kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 926).

yâzi: 1. Düzlük, ova. 2. Dışarı (Hürmüzlü 2013: 324).

İlk olarak Orhun Yazıtları'nda yazı biçiminde tanıklanan sözcük (Tekin 1998: 42-43; Ergin 2011: 14-15), “ova, step” anlamında kaydedilmiştir (Tekin 1998: 114; Ergin 2011: 122). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de tanıklanan sözcük yine yazı biçiminde ve “ova, step” anlamında belgelenmiştir (Caferoğlu 1968: 291; Wilkens 2021: 880). DLT'de ise aynı biçimde kaydedilen sözcük “açık arazi, açıklık, kır, ova” anlamında kayda alınmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 963). Altunköprü ağzında birinci anlam ET ile tamamen paralellik gösterirken, ikinci anlamda sözcüğün temel mekânsal anlam ekseninden soyutlanarak “dışarı” anlamını kazanması bakımından bir anlam genişlemesi olayı gerçekleşmiştir.

yël: Yel (Jasim 2016: 1341).

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde gözlemlenen sözcük EDPT'de yël biçiminde “yel, rüzgâr” anlamında madde başı olarak verilmiş; EUTS'de yiil-yil biçiminde “yel, rüzgâr” anlamında yer verilmiş; EUES'de de yel-yeel biçiminde “yel, rüzgâr” anlamında kaydedilmiştir (Clauson 1972: 916-917; Caferoğlu 1968: 296; Wilkens 2021: 885-886). DLT'de de yıl-yël-yel biçiminde kaydedilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 974). Tekin'in de Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler çalışmasında ele aldığı sözcük yël biçiminde (1995: 182) kaydedilmiş olup bu biçimin Altunköprü ağzında eskicil niteliği; hem kapalı /e/ sesinin varlığına hem de birincil uzun ünlüyle teşkil edilmiş olmasına dayanmaktadır.

y  z: 1. Pirinç, metal. 2. Metalden mamul bilezik vs. kadın ziynet eşyası (Hürmüzlü 2013: 327).

S zc  ge yalnızca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmaktadır. Sözcük, EUTS’de yüz biçiminde “bakır, pirinç” anlamıyla yer almakta (Caferoğlu 1968: 300); EUES’de ise yez biçimiyle “pirinç, bakıra çinko katılarak elde edilen sarı renkli bir alaşım” şeklinde tanımlanmıştır (Wilkens 2021: 896). D v nu Lug ti’t-Türk’te ise s zc  ge biçimsel olarak yüz şeklinde rastlanmakta; ancak burada “kara pelin” anlamı ile kaydedilmiş olup (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 979) bu anlamın Eski Uygur Türkçesindeki “bakır, metal alaşımı” ile bağlantısı oldukça zayıf görünmektedir. Dolayısıyla sözcüğün yalnızca Eski Uygur Türkçesi döneminde metal anlamıyla kullanılmış olması ve bu biçimin Altunköprü ağzında da ya atılıyor olması, tarih  devamlılık açısından dikkate değer bir durum arz etmektedir.

y    -: A lamak (Jasim 2016: 1348).

Eyleme ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmaktadır. EDPT’de     - biçimiyle “a lamak” anlamında kaydedilmiştir (Clauson 1972: 85). EUTS’de aynı biçimde ve anlamda (Caferoğlu 1968: 85) yer alırken, EUES’de ise hem     - hem de y    - biçimleri madde ba ı olarak kaydedilmiştir (Wilkens 2021: 288-898). Bu durum söz konusu eylemin iki farklı biçimiyle birlikte kullanıldığını ve çift biçimli olarak belgelendi ini göstermektedir. DLT’de de bu çift kullanım gözlemlenmektedir. Nitekim, “a lamak” anlamına gelen eylem hem     - hem de y    - biçiminde belgelenmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 655-970). Hirik ve Clauson, eylemin esas biçiminin     - olduğunu; y    - formunun ise ba taki /y/ sesinin türemesi yoluyla geli ti ini ifade etmiştir (Clauson 1972: 85; Hirik 2025). Buna karşılık Gülensoy, kökün yansımayla türemiş   -y   biçimlerinde çift varyantlı olduğunu belirtmektedir (2007: 1135). Tietze ise kökün yansımayla dayalı y   kökünden türediğini ve bu köke getirilen +la- ekiyle eylemin olduğunu ileri sürmektedir (2019c Cilt 9: 362). Biçimsel varyantlara ilişkin farklı görüşlere rağmen, söz konusu eylem Altunköprü ağzında hem ses hem anlam düzeyinde tarih  biçimiyle varlığını sürdürmektedir. Türkiye Türkçesinde gerçekleşen ı > a ses değişmesi sonucunda oluşan a   - biçimine karşılık, Altunköprü ağzında y    - biçiminin korunmuş olması, bu a ızdaki kullanımın eskicil nitelik taşıdığını göstermektedir.

y    : Hafif (Othman 2021: 126).

S zc  ge ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmaktadır (Caferoğlu, 1968: 297; Wilkens 2021: 888; Clauson 1972: 950). Sözcük, EUTS’de yingil biçiminde “hafif, y    ” anlamıyla kaydedilmiştir (Caferoğlu 1968: 297). EUES’de ise yenig biçimiyle aynı anlamda kaydedilmiş; ayrıca yeni- biçimi “hafiflemek” anlamında eylem olarak madde ba ı h linde yer almıştır (Wilkens 2021: 888). EDPT’de s zc  ge y     biçiminde yer verilmiştir (Clauson 1972: 950). D v nu Lug ti’t-Türk’te ise yenik biçiminde “hafif” anlamıyla kayda geçirilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 966).

Sonuç

Bu çalışmada incelenen sözcükler, sözlük bilim ilkelerine göre alfabetik olarak sıralanmış; temel olarak anlam özellikleri esas alınmış olsa da bazı tartışmalı örneklerde etimolojik çözümlemeye de başvurulmuştur. Yerel ağızda anlam değişimine uğrayan ya da çok anlamlılık kazanan öğelere özellikle dikkat edilmiştir. Söz konusu veriler, Türkçenin söz varlığı tarihindeki art süremli süreklilik ve yerel katmanlaşmayı göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışma kapsamında, Eski Türkçe ile Altunköprü ağızı arasında yapı ve anlam yönünden kısmi farklılıklar barındırmakla birlikte benzerlik gösteren toplam 84 sözcük tespit edilmiştir. Söz konusu sözcüklerin 60'ı ad kökenli, 24'ü ise eylem kökenlidir. Bu sözcüklerden yalnızca 7'si günümüz Türkiye Türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkçe Sözlük'te (TDK) "eskimiş" etiketiyle yer alan sözcüklerin sayısı ise sadece 4'tür. Bu durum, Altunköprü ağızındaki Eski Türkçe kökenli sözcüklerin büyük çoğunluğunun günümüz ölçünlü Türkiye Türkçesinde ya kullanılmadığını ya da anlam değişmesine uğradığını göstermektedir. Bu bağlamda Altunköprü ağız çalışmaları, Türkçenin tarihi gelişimini ve dil gelişimini anlamada değerli kaynaklar sunmaktadır.

Belirlenen örnekler incelendiğinde bazı sözcüklerin ses bilimsel açıdan değişmeye uğramadan günümüze ulaştığı, bazılarının ise çeşitli ses olaylarına maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin âş, bæg, biş-, çögen, çömçe, ög- gibi sözcükler tarihi biçimlerini korurken; giciş- > gidiş-, sayra- > sayna-, sid- > siy- gibi örneklerde ses değişimleri gözlemlenmiştir.

Anlam düzeyinde yapılan incelemelerde, tespit edilen sözcüklerin büyük çoğunluğunun Eski Türkçedeki ilk anlamlarını koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı sözcüklerin tarihi anlamlarının yanı sıra yörede yeni anlamlar da kazandığı dikkat çekmektedir. Örneğin dām sözcüğü Eski Türkçede "sur, duvar" anlamında kullanılırken, Altunköprü ağızında "çatı, ev" anlamında bir genişleme meydana gelmiştir. Benzer şekilde, erte sözcüğü "sabahın erken saati" anlamından "erken" anlamına genişlemiş; yāzı ise "ova, step" anlamının yanı sıra "dışarı" anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.

Altunköprü ağızı, birincil ünsüzlerin korunması açısından Türk dilinin tarihsel ses özelliklerini büyük ölçüde yansıtan önemli ağızlardan biridir. Söz başı /t/, /b/, /k/ gibi ünsüzlerin, Türkiye Türkçesinin çağdaş ağızlarıyla karşılaştırıldığında daha az değişmeye uğramış biçimleriyle yaşatılması, bu ağızda ses tarihi bakımından dikkat çekici bir sürekliliğin bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca Altunköprü ağızında birincil uzun ünlüler de korunmaktadır. Âş, bæg, dām, hānı, kēr gibi örnekler, bu özelliğin hâlâ yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kārı > kēr biçiminde görüldüğü gibi sözcükte ünlü incelmeye rağmen uzunluk niteliği korunmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, Altunköprü ağızındaki eskicil sözcüklerin yalnızca bölgesel bir ağız özelliği olmadığını; aynı zamanda Türkçenin tarihi derinliğine ışık tutan önemli dilsel veriler olduğunu ortaya koymaktadır. Ağızlarda muhafaza edilen bu unsurlar, hem yazı dili dışında kalan eskicil söz varlığının tespiti hem de Türkçenin tarihsel dönemleri arasındaki geçiş ve sürekliliğin izlenmesi açısından nitelikli bir kaynak değerindedir.

Kısaltmalar	Çalışmada Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri ve Semboller
DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk	: Ünlü uzunluğunu göstermek için kullanılmıştır.
EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish	//: Fonem işareti
ET: Eski Türkçe	: Arapçadaki (ayın) sesinin karşılığıdır.
EUES: Eski Uygurcanın El Sözlüğü	è: Kapalı e.
EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü	ğ: Arka damak ünsüzüdür.
TDES: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü	: Tonsuz, sürekli bir art damak ünsüzüdür.
TETTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati	: Dar, düz, normal süreli ı-i arası bir orta dil ünlüsüdür.
TS: Türkçe Sözlük	: Tonsuz, sürekli bir art damak ünsüzüdür.
TT: Türkiye Türkçesi	: Çift dudak ünsüzüdür.

Kaynakça

- Ağca, F. (2009). “11-12. Yüzyıllara Ait Maniheist-Budist ve İslami Türkçe Metinlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Eski Türkçe Kavramı ve Sınırları. Türk Kültürü, 1-47.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2008). *Divânü Lügâti't-Türk te Geçen badram-bayram Kelimesinin Etimolojisi Üzerine*. Uluslararası Doğumunun 1000. Yıl Dönümünde Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lügati't-Türk Bilgi Şöleni.
- Ata, A. (2011). *Orhun Türkçesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baş, B. (2006). *Yayımlanmamış Doktora Tezi: 1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*. Gazi Üniversitesi.
- BOA, B. O. (1993). *Musul-Kerkük ile Arşiv Belgeleri*. Ankara: Yay. No: 11.
- Bulgar Ulusal Radyo Haberleri. (2025, 6 23). <https://bnr.bg/tr/post/101494107#:~:text=%C4%B0%C3%A7%20ve%20kuzey%20b%C3%B6lgelerde%20susam,susam%20g%C3%BCne%C5%9Fi%20seven%20bir%20bitkidir.adresinden%20alındı>
- Buluç, S. (2017), *Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağız Özellikleri*. TDK Yayınları (s. 109-118).
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford.
- El-Azzavi, A. (1939). *Tarihü'l-Irak Beyne İhtilaleyn*. Bağdat: El-Tafayyus Yayınları.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânü Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hengimen, M. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, E. (2025, 07 02). *Türk Dil Kurumu Köken Bilgisi Sözlüğü* (Deneme Sürümü): <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Hürmüzlü, H. (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi.
- Jasim, J. (2016). *Yayımlanmamış Doktora Tezi: Kerkük Merkez Ağızlarının Diğer Irak Türk Ağızlarıyla Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Ankara Üniversitesi.
- Kahiyah, M. (2022). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Irak Türkmen Türkçesi Dakuk Merkez Ağzı*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Kakaç, M. D. (2024). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki Oğuzca Kayıtlı İsimlerin Eski Anadolu Türkçesindeki Durumu*. BABUR Research, 95-115.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karatay, H. (2019). *Dil Eğitiminin Temel Kavramları*. Ankara: Asos Yayınları.
- Kemali, U., & Sinjar, A. (2017). *Irak Yönetimi Altında Türkmenler (1918-2003)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Othman, S. (2021). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Irak Türkmen Türkçesi-Altunköprü Merkez Ağzından Derlemeler*. Kocaeli Üniversitesi.
- Ölmez, M. (2003). *Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu: Mustafa Canpolat Armağanı*. Ankara.
- Ölmez, M. (2012). *Orhun-Uygur Hanlığı Dönemi-Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları-Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Öztürk, J. (2003). *Ses Değişikliği Geçiren Kelimelerin Yazı Dilindeki Eski Şekilleri*. Hatay: Güneyde Kültür.
- Saatçi, Ö. (2018). *Fono-Semantik Ayrışma/Arkaiklik Bağlamında Irak Türkmen Ağızların: Âcı(u)ğ, ecci, eccüğ(k)*. Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 65-76.
- Saatçi, Ö. (2020). *Yayımlanmamış Doktora Tezi: Dilde Arkaiklik Olgusu Ve Irak Türkmen Ağızlarındaki Dil Unsurlarının Arkaiklik Bağlamında İncelenmesi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

- Salar, E. (2025, 6 21). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Köken Bilgisi Sözlüğü (Deneme Sürümü): <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Sertkaya, O. F. (2012). *Tagar ve Tagarçık Kelimeleri Hakkında veya Torba ve Torbalamak Üzerine Yeni Açıklamalar*. Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi, 84-90.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Türk Diileri Araştırmaları Dizisi Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tietze, A. (2016a). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt 8)*. Ankara: Ses Reklam Matbaacılık Yayınları.
- Tietze, A. (2016b). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt 1)*. Ankara: Ses Reklam Matbaacılık Yayınları.
- Tietze, A. (2019c). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (Cilt 9)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2025, 6 29). *Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2025, 6 29). *Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2025, 6 23). *Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2025, 6 30). *Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (2025, 7 1). *Güncel Türkçe Sözlük*: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Göttingen Üniversitesi Yayınları.

Extended Abstract

This study explores the lexical and phonological continuity between Old Turkic and the Altunköprü subdialect, a variety of the Turkmen dialects spoken in the Türkmene- li region of Iraq. The investigation aims to identify and evaluate archaic elements preserved in the Altunköprü dialect, with particular focus on words that trace their roots back to the Old Turkic period, including the Köktürk, Old Uyghur, and Karakhanid Turkic stages. Given the historically mobile nature of Turkic-speaking communities, dialectal variation has become a crucial field for investigating linguistic conservatism and change. The Altunköprü dialect, due to its relatively isolated sociolinguistic setting and limited exposure to the standard language, presents a rare opportunity to examine features of Old Turkic that have survived in a contemporary spoken variety.

In this context, 84 lexical items identified in the Altunköprü dialect were systematically analyzed and compared with their counterparts in Old Turkic sources such as the Orkhon Inscriptions, the Divānū Lügātī't-Türk (DLT), and the Kutadgu Bilig (KT). Etymological references were drawn from Clauson's *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (EDPT), Tietze's *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (TETTL), and other widely recognized etymological works including Eren, Doerfer, and Gülensoy. These sources provided the philological foundation for establishing word origins and tracing their semantic and phonological developments through time.

The data show that the majority of identified words have experienced minimal phonological change and often preserve the root structure observed in Old Turkic. For instance, terms such as *âş*, *bêg*, *dâm*, *hânı*, and *kêr* retain phonological features closely aligned with their Old Turkic equivalents. Remarkably, some of these terms also exhibit primary vowel length, a characteristic rarely preserved in modern Turkic dialects. The retention of one-to-one correspondences between Old Turkic and Altunköprü dialect forms provides strong evidence of phonological conservatism, particularly in word-initial and root-medial consonants such as /t/, /b/, and /k/.

From a semantic perspective, most of the 84 lexical items have retained their core meanings since the Old Turkic period. However, a subset of words has undergone meaning extension. For example, *dâm*, originally signifying "fortress" or "wall", now denotes "roof" or "house" in the Altunköprü dialect. Similarly, *erte*, once used to signify "early morning", now refers more broadly to the concept of "early" in a general temporal sense. Another case is *yâzı*, which in Old Turkic referred to an "open plain" or "steppe" and now carries the connotation of "outside" or "outdoors" in colloquial usage. Such developments illustrate the dialect's capacity for internal semantic innovation while maintaining deep historical roots.

Phonologically, the dialect also displays specific developments such as consonantal shifts or preservations that align it with or distinguish it from other modern varieties. Notable examples include forms like *giciş-* > *gidiş-*, *sayra-* > *sayna-*, and *sid-* > *siy-*, all of which show morphophonemic transformations that can be traced through intermediate stages of Turkic historical development. Nonetheless, a significant portion of the lexicon remains largely unaltered, providing a reliable data set for historical linguistics research.

One of the more intriguing findings of the study involves the presence of primary long vowels in the Altunköprü dialect. The word *kēr* (from *kārı*) exemplifies a case in which vowel fronting has occurred, yet the primary length of the vowel is retained. This preservation of vocalic length supports the view that the dialect is not only phonetically conservative but also structurally layered in a way that preserves archaic features rarely observed in other spoken varieties of Turkic. The evidence further indicates that the Altunköprü dialect maintains a higher frequency of primary long vowels in lexemes inherited from Old Turkic, suggesting a historical depth in its vowel system that merits closer examination.

The methodological approach adopted in this research involved cross-referencing the lexical items found in Altunköprü speech with multiple historical and etymological sources. Primary textual references included Ergin, Tekin, and Orkun's editions of the Old Turkic inscriptions, in addition to DLT and KT. In order to establish etymological credibility, each word was analyzed with reference to multiple etymological dictionaries, ensuring that conclusions were not drawn from a single source or viewpoint. Moreover, care was taken to distinguish between etymological hypotheses and well-established lexical roots. For instance, while Clauson attributes the origin of certain words to Iranian borrowings, Eren more cautiously notes that the roots of these terms remain uncertain, citing multiple interpretations without committing to a definitive stance.

In constructing the corpus, only lexemes attested in primary Old Turkic sources were selected, while post-Old Turkic borrowings and forms that did not meet the criteria for historical continuity were excluded. Lexical items of Arabic or Persian origin that entered Turkic via literary channels after the Islamic period were also filtered out unless they showed evidence of early integration and phonological adaptation in Turkic usage. Additionally, entries with questionable analyses in secondary literature were critically assessed; for example, the word *awadan* was mistakenly analyzed in some sources as a Turkish-Arabic hybrid, whereas reliable etymological evidence clearly indicates its derivation from Persian *ābādān*. Such examples highlight the necessity for methodological rigor in tracing linguistic ancestry.

This research also touches upon the typological significance of the Altunköprü dialect in the broader context of Turkic linguistics. As a variety that retains archaic phonological and morphological traits, it contributes valuable data to debates surrounding the diachronic development of Turkic languages. Unlike many other dialects that have undergone considerable influence from Standard Turkish or regional contact languages, the Altunköprü dialect presents relatively less interference, allowing researchers to isolate and analyze historically conservative features with greater confidence.

In terms of morphophonological patterns, several words demonstrate the survival of early Turkic affixation or root structure. For instance, verbs such as *ög-* ("to think, to remember") and *biš-* ("to cook") preserve not only their semantic scope but also their morphological configuration. The detection of these conservative features underlines the importance of the Altunköprü dialect as a potential touchstone for reconstructing proto-Turkic or early Middle Turkic forms.

Furthermore, the study contributes to the ongoing discussion about the internal classification of Turkic dialects and the historical relationships between them. The data collected from the Altunköprü dialect supports the hypothesis that some Iraqi Turkmen dialects, especially those geographically isolated or culturally conservative, may represent residual forms of earlier Turkic linguistic stages that have otherwise been replaced or transformed in more centralized varieties.

Ultimately, this research reaffirms the centrality of dialectological studies in the historical linguistics of Turkic languages. The Altunköprü dialect, as documented here, offers compelling evidence of lexical, phonological, and semantic continuity extending back to Old Turkic. Its words serve not merely as communicative tools but also as cultural and historical artifacts, revealing the trajectory of Turkish language development across centuries and regions. Through the systematic documentation and comparison of 84 lexemes, the study demonstrates that dialects like Altunköprü are indispensable to understanding the linguistic heritage and diachronic transformation of Turkic. Given the findings, it becomes evident that deeper linguistic inquiries into the Altunköprü dialect, particularly in terms of phonotactics, etymology, and historical semantics, can significantly enrich our understanding of Turkic language history. By uncovering the remnants of archaic structures in contemporary speech, such investigations not only illuminate the persistence of historical forms but also offer a lens through which the cultural and linguistic identity of Turkic-speaking communities can be more fully understood and appreciated.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ethics Committee Permission

Ethics committee permission is not required for this study. No research has been conducted on any living creature (human and animal). The article belongs to the field of literature.

Deconfliction Statement

The author of the article declares that there is no conflict of financial interest between him and any institution, organization, person related to this study.

Support and Thanks

Support was not received from any institution or organization in the study.